België/Belgique
P.B.
2020 Antwerpen 2
8/5572

vivat academia

tijdschrift van het Verbond der Vlaamse Academici
driemaandelijks nr 107 juni 2000

"Als je kan zeggen waar het mijn eindigt en het dijn begint, heb je een principe van vrede"

Alain Finkielkraut

Inhoud

Democratie: hoe is het mogelijk? 1
De humus voor de democratische flora 8
Over de randvoorwaarden voor een daadwerkelijke democratie 15
De vrijmaking van de energiemarkt in de Lage Landen 27
Mijmeringen over de twintigste eeuw 34

secretariaat: Vlamingdam 2
8000 Brugge - tel/fax 050/34 57 25
giro 000-0429238-13

verantwoordelijke uitgever: M. Storme
Passendaelestraat 1A
2600 Berchem

Het VVA ontstond begin deze eeuw als groepering van regionale oud-studentenkringen en heeft tot doel:

- culturele en maatschappelijke vorming ;
- verspreiding van wetenschap en cultuur ;
- behartiging van de belangen van academici, in het bijzonder het universitair onderwijs en onderzoek en permanente vorming ;
- ijveren voor verdere Vlaamse ontvoogding en ontplooiing van de Nederlandse cultuur.

Er zijn VVA-afdelingen in Oostende, Brugge, Ieper, Kortrijk, Gent-Meetjesland, Antwerpen, Taxandria, Klein-Brabant, Brussel, Leuven-Hageland, Campinia, Limburg en Denderland.

Algemeen secretariaat

Machteld LENOIR

adres: Vlamingendam 2, 8000 Brugge
tel/fax: 050/34 57 25
e-mail: vva@vlaca.org

Administratief secretariaat

Frank CEULEMANS

adres: Passendaelestraat 1 A, 2600 Berchem
tel: 03/366.18.50
fax: 03/366.60.45

Democratie: hoe is het mogelijk?

S.W. Couwenberg
Emeritus Hoogleraar Staatsrecht Erasmus Universiteit Rotterdam

Democratie: hoe is het mogelijk? Goede vraag. Want al behoort democratie tegenwoordig tot de vanzelfsprekendheden van onze moderne samenleving, zij is op de keper beschouwd helemaal niet zo vanzelfsprekend. Is aan bepaalde maatschappelijke voorwaarden niet of onvoldoende voldaan, dan rest van die papieren democratie waaraan men nog wel lippendienst blijft bewijzen in de geest van Macchiavelli niet veel meer dan een mooie façade. De term democratie, zo merkte de Nederlandse historicus Von der Dunk eens op, behoort tot de troebelste in de bagage van politici die toch al aan troebele termen zo rijk is. Met dit begrip wordt in ieder geval veel demagogie gepleegd evenals trouwens met termen als racisme en fascisme. Politieke taalmanipulatie noemen we dat met een deftig woord.

In theorie gaan we ervan uit dat het politieke taalverkeer in westerse democratieën in tegenstelling tot autoritaire regimes plaatsvindt op basis van een vrije, redelijke en open discussie. Maar ook in democratieën wordt het politieke taalgebruik doelbewust geregeld ten dienste van bepaalde politieke oogmerken. Tegenwoordig spreken we in dit verband van politiek correct en incorrect taalgebruik. Bekende taalmiddelen ter beïnvloeding van het politieke taalverkeer zijn bijvoorbeeld eufemismen, creatie van taboes en de signaalfunctie die aan bepaalde termen gegeven wordt om zodoende een emotionele reactie in positieve of negatieve zin op te roepen. Termen als links en rechts zijn daarvan bekende voorbeelden. Wie bij een bepaalde partij of club wil behoren, moet zich uiteraard voegen naar de daarin geldende taalregeling. Het begrip democratie wordt vaak ook gebruikt ten dienste van bepaalde politieke oogmerken hetzij om daarmee een weinig democratische praktijk te verhullen, hetzij om tegenstanders in diskrediet te brengen door hun democratische gezindheid in twijfel te trekken.

De Europese Unie presenteert zich als een waardengemeenschap met de democratische rechtsstaat als centrale waarde. Daaraan is vaak de verwachting verbonden dat we hier dankzij onze democratische orde het machtsprobleem in principe onder controle gebracht hebben. Maar tussen democratische pretenties en de democratische praktijk gaapt steeds een zekere kloof. Wil een democratische orde wortel schieten dan dient ook voldaan te zijn aan bepaalde maatschappelijke randvoorwaarden. Alvorens daarop in te gaan, eerst de vraag: wat verstaan we onder democratie? Een definitie vooraf is nodig om te voorkomen dat we naast elkaar heen praten als we het over democratie hebben.

Democratie in formele en materiële zin

Ik ga daarbij uit van de klassieke definitie van Abraham Lincoln en versta derhalve onder democratie een bewind van, voor en door dit wil zeggen met instemming van het volk. In een klassiek-liberale opvatting van democratie wordt die instemming gereduceerd tot het recht van burgers hun volksvertegenwoordigers te kiezen die in hun naam al die besluiten nemen die zij in het algemeen belang achten. In een pragmatisch-liberale opvatting wordt tot die instemming ook het recht van burgers gerekend in het proces van besluitvorming zonodig te interveniëren via directe vormen van democratie zoals referenda en volksinitiatief.

Democratie in liberale zin wordt operationeel gemaakt door de implementatie van de volgende beginselen: erkenning van volkssoevereiniteit, met andere woorden het volk als bron van alle legitieme macht en als uitvloeisel daarvan de erkenning van politieke grondrechten; overheidsbestuur met een representatief karakter; een systeem van *checks and balances*, dus van machtsspreiding en -controle; en een openbare verantwoording van alle politieke machtsuitoefening met het algemeen belang als gedemocratiseerd staatsdoel. In een formele of instrumentele opvatting van democratie is van democratie sprake als die beginselen formeel erkend zijn. Men kijkt dan niet verder dan de formeel-juridische structuren en procedures waarin democratische beginselen verankerd zijn. Een partij of regime is in deze zienswijze ondemocratisch als deze beginselen niet formeel beleden worden.

In een materiële opvatting kijkt men ook naar de praktische realisatie ervan. Democratie is in die optiek een proces dat in verschillende gradaties gestalte krijgt, te weten naar de mate waarin democratische beginselen in de politieke werkelijkheid gerespecteerd en geëffectueerd worden. En dat hangt uiteraard in sterke mate af van de maatschappelijke context waarin een formeel democratisch stelsel functioneert. Democratie is in deze opvatting dus geen rustig bezit, verankerd in een juridische tekst, maar een permanente opgave ter realisering en instandhouding van de maatschappelijke voorwaarden die nodig zijn voor een effectieve werking van democratische principes. Want democratie heeft te maken met de meest problematische opgave in het beschavingsproces, te weten het reguleren en beteugelen van machtsprocessen in dienst van de samenleving als geheel en dus het voorkomen of tegengaan van repressie en machtsmisbruik. En dat dat zo'n probleem is, heeft te maken met de corrumperende werking die inherent is aan alle machtsuitoefening en met de bekende ijzeren wet van de oligarchie die ertoe leidt dat macht telkens weer de neiging heeft samen te trekken in handen van weinigen. De morele imperfectie van de mens, zijn neiging tot het kwade manifesteert zich vooral zodra machtsposities in het geding zijn. Macht werkt als een *hard drug*. Men raakt er meer aan verslaafd naarmate men er meer en langer van proeft. Macht, zo constateerde de bekende Peruaanse schrijver en presidentskandidaat in Peru in 1990, Vargas Llosa, haalt de slechtste eigenschappen in de mens naar boven. Ook democratie blijkt in de praktijk derhalve geen afdoende remedie te zijn tegen die corrumperende werking van macht en ontaardt altijd in meer of mindere mate.

Problematiek van democratie als westers ideologisch exportproduct

Wat zijn nu die maatschappelijke voorwaarden die vervuld moeten worden voor een effectieve werking van democratische beginselen? Laat ik dat toelichten aan de hand van actuele problematiek. In het kader van onze westerse beschavingsmissie ~ een geseculariseerde versie van het christelijke messianisme waarin we uitgaan van de universele betekenis, de universele toepasbaarheid van onze westerse beginselen en waarden ~ is democratie sinds lang een westers ideologisch exportproduct. Toen het kolonialisme ten einde liep hebben we onze westerse democratische beginselen ten voorbeeld gesteld aan de nieuwe postkoloniale staten in Azië en Afrika. En onder westerse invloed zijn die staten veelal gestart op basis van een democratische grondwet in westerse zin. Maar spoedig zijn daar bijna overal autoritaire regimes ontstaan waarin politieke macht gemonopoliseerd is geraakt in handen van een bepaalde politieke of militaire elite. En achteraf gezien is dat zeer wel verklaarbaar. Zo missen die staten vaak

nog een voldoende mate van stabiliteit en nationale samenhang. In de politieke cultuur werken autoritaire bestuurstradities uit de koloniale periode nog sterk na zodat een democratische gezindheid onder politieke en ambtelijke elites geen of nauwelijks een voedingsbodem vindt. En er gaapt ook een diepe kloof tussen een kleine, veelal westers geschoolde maatschappelijke elite aan de top en een weinig ontwikkelde en politiek passieve massa aan de basis die niet of onvoldoende wordt overbrugd door een politiek-actieve middenklasse. Een belemmerende factor is zeker ook een zodanige cumulatie van nijpende problemen dat democratische besluitvorming heel problematisch is.

In de jaren '90 zijn die autoritaire regimes in Afrika wel in diskrediet geraakt en is daar onder westerse invloed een meerpartijenstelsel geïntroduceerd. Maar wil dat goed kunnen functioneren dan is daar een pluralistische politieke cultuur voor nodig evenals een maatschappelijk draagvlak in de vorm van een ontwikkelde middenklasse die de tribale grenzen doorbreekt en daar ontbreekt het helaas nog teveel aan. Zuid-Afrika heeft na de val van het apartheidsbewind een grondwet gekregen waarop uit democratisch oogpunt niets valt aan te merken, maar ook daar wijkt de politieke praktijk steeds meer af van de officieel beleden democratische beginselen. En ook in dit geval is dat niet zo verwonderlijk want de nieuwe heersende elite aldaar ontbreekt het nog teveel aan een authentieke democratische gezindheid. *In the long run*, aldus Helen Suzman, ~ tijdens het apartheidsregime in het Zuid-Afrikaanse parlement een eenzaam bestrijdster van apartheid ~ *in the long run, consolidating democracy may prove to be more difficult than opposing apartheid.*

De hier geschetste problematiek deed zich al eerder voor in Latijns-Amerika. De postkoloniale staten hebben daar in de 19de eeuw het presidentiële stelsel van de VS formeel overgenomen. Maar in de praktijk week dat sterk af van het Noord-Amerikaanse politieke model vanwege opnieuw een geheel andere politieke cultuur, waarop koloniale en feodale tradities een sterke stempel bleven drukken en waarin de krijgsmacht zich een bepaalde politieke rol kon toe-eigenen als politieke stabilisatiefactor en arbiter bij conflicten binnen de traditionele maatschappelijke elites. De politieke ontwikkeling is daar dan ook regelmatig onderbroken door militaire interventies en regimes.

Na de Koude Oorlog hebben westerse politieke elites onze westerse democratische principes opnieuw geëxporteerd, nu naar de postcommunistische landen in Midden- en Oost-Europa. Formeel kun je daar sindsdien zeker spreken van nieuwe democratieën in westers-liberale zin. Ik zeg nadrukkelijk in westers-liberale zin, want de communistische regimes aldaar hadden formeel ook een democratische grondslag, maar dat was een geheel andere, socialistische democratie vanwege de socialistische beginselen waarop die regimes gebaseerd waren en waaraan zij de pretentie ontleenden dat zij daarmee een hoger stadium van democratische ontwikkeling hadden bereikt. Maar evenals in postkoloniale staten zijn democratische beginselen in postcommunistische landen vaak ondergeschikt geraakt aan de machtsaspiraties van de nieuwe heersende politieke en economische elites. In de literatuur spreekt men in al die gevallen dan ook van façade- of quasi-democratieën.

In een recente artikelenserie over nieuwe de democratieën in Midden- en Oost-Europa wordt een ontluisterend beeld geschetst van de politieke praktijk aldaar. Overal heeft de politiek een heel slecht imago gekregen. Je mag zeggen wat je wilt maar het haalt allemaal niets uit, zo wordt in brede kringen gedacht. Zelfs in de

Tsjechische democratie waaromtrent men in theorie nog de meeste verwachtingen mocht koesteren, hebben Tsjechische intellectuelen de noodklok geluid in een manifest getiteld *Impuls '99*, dat niet alleen in naam sterk doet denken aan het roemruchte *Charta '77* van Havel *cum suis*. Ook daar is er weinig of geen vertrouwen meer in de politiek en de politieke klasse. Die is, zo vinden de meeste kiezers, alleen nog maar bezig met machtsspelletjes en zakkenvullen. De prille Tsjechische democratie, aldus die *Impuls '99*-groep, dreigt een zachte dood te sterven vanwege een chronisch gebrek aan publiek debat.

Het gaat hier voorlopig om niet meer dan journalistieke observaties. Het is daarom goed te vermelden dat een prominent Amerikaanse politicoloog als Herbert Kitschelt optimistischer is over de nieuwe democratieën in Midden- en Oost-Europa, al typeert hij hen wel als biefstuk- of worstdemocratieën. Er is zijns inziens niettemin een vrij breed maatschappelijk draagvlak voor deze democratieën. Wel maakt hij daarbij een voorbehoud voor Roemenië en Macedonië. En voor Rusland en Wit-Rusland geldt zijn optimisme in het geheel niet. En terecht. Daar ontwikkelt zich namelijk onder het mom van een formele democratie een nieuw autoritair regime met een sterk nationalistische oriëntatie. Een politieke ontwikkeling in democratische richting stuit hier nog steeds op de nawerking van een eeuwenoude politieke cultuur met sterk autoritaire trekken, die tijdens het communistische interregnum slechts in een nieuw ideologisch jasje gestoken werd. Het Westen heeft dit land nu terecht opgegeven als democratisch zendingsgebied, constateert *NRC Handelsblad* na de verkiezing van Vladimir Poetin tot tweede president van Rusland. Maar we moeten dan ook geen krokodillentranen plengen als onze Westerse waarden daar binnenkort onder druk komen te staan. Aldus dit blad.

Laten we in dit verband ook niet vergeten hoe het autoritaire nazi-regime in Duitsland zich op legale wijze kon ontwikkelen binnen het kader van de formeel door en door democratische grondwet van de Weimarrepubliek. Dat dit eerste democratische experiment op Duitse bodem mislukt is, was het gevolg van een complex van factoren zoals ook hier de sterke nawerking van diepgewortelde autoritaire tradities in de politieke cultuur en samenleving. Dat had onder meer tot gevolg dat de Rijksdag sinds 1930 steeds meer afstand deed van zijn democratische rechten ten gunste van de Rijkspresident en het kabinet. Bijzondere historische factoren speelden daarnaast een belangrijke rol, met name de subversieve effecten op de prille Duitse democratie van het ongelukkige vredesverdrag van Versailles hand in hand met economische factoren zoals de excessieve inflatie van de jaren '20 en de daarop volgende economische crisis van de jaren '30.

Democratische ontwikkeling in de EU

Hoe staat het tot slot met de maatschappelijke voorwaarden voor de democratische ontwikkeling in de Europese Unie? In bepaalde opzichten zijn die heel goed. Er is een grote mate van politieke stabiliteit, een ontwikkelde en mondige middenklasse en een grote en nog steeds groeiende welvaart waarmee veel problemen kunnen worden afgekocht. Met de uitbreiding van de Europese Unie naar Midden- en Oost-Europa hoopt men daar ook de democratische ontwikkeling voorgoed veilig te kunnen stellen. Toch is er ook hier veel onvrede over de democratische praktijk. Ook hier gaapt een niet geringe kloof tussen officieel beleden democratische beginselen en die democratische praktijk als

gevolg van een reeks van factoren die er toe leiden dat maatschappelijke en culturele context waarin Europese democratieën functioneren sterk veranderd is. De ontwikkeling van onze democratieën is nauw verweven met die van de nationale staat. Welnu, die staat boet in onze tijd meer en meer aan gezag en invloed in door economische en culturele globaliseringsprocessen en voortschrijdende Europese integratie. Er zijn auteurs die menen dat democratie buiten het politieke kader van de nationale staat niet of nauwelijks te realiseren valt. Hoewel de Europese Unie nieuwe staten die willen toetreden met name toetst aan onze democratische beginselen en Oostenrijk onlangs nog tot de orde riep vanwege een regeringswisseling die gevaarlijk geacht wordt voor de democratische ontwikkeling aldaar, beantwoordt die Europese Unie zelf in genen dele aan fundamentele democratische beginselen. Op Europees niveau is een democratie mijns inziens alleen te realiseren in een federaal georganiseerd Europa. Maar zo'n Europa stuit zoals u weet op zeer grote weerstanden.

In Nederland wordt onze monarchie periodiek ter discussie gesteld omdat zij op gespannen voet staat met elementaire democratische beginselen. Dat is op zichzelf juist. Monarchie is in een democratie een *Fremdkörper*. Dat we daaraan desondanks vasthouden, is hoofdzakelijk om pragmatische redenen. Al ben ik zelf voor verdere terugdringing van alle politieke invloed van het koningschap, toch wordt het democratisch functioneren van onze formeel-democratische staten veel meer bedreigd door de verplaatsing van politieke beslissingsmacht van gekozen politici naar andere machtscentra zoals het samenspel van ambtelijke instanties en invloedrijke belangengroepen en in internationaal verband de Europese bureaucratie en het Europese lobbywezen en het internationaal opererende bedrijfsleven en financieringskapitaal. De Franse diplomaat Jean-Marie Guéhenno heeft in verband hiermee in een veelbesproken boek zelfs al het einde van de democratie aangekondigd.

De ontwikkeling van onze democratieën is ook nauw verbonden met partijvorming op ideologische grondslag en met een duidelijk gemarkeerde eigen achterban als maatschappelijk draagvlak. Die situatie is inmiddels sterk veranderd. Veel kiezers zijn zwevende geworden evenals vele politieke partijen. De meeste ervan zijn losgeraakt van hun oorspronkelijke ideologische wortels en daardoor bijzonder wendbaar geworden. Zij verschieten makkelijk van politieke kleur als dat opportuun is. In de huidige cultuur is er op tal van terreinen sprake van een crisis rond woord en beeld. Representeren ze nog iets, hebben ze ons nog iets te zeggen? Die representatie-crisis wordt niet alleen gesignaleerd op het terrein van de religie, de kunst en de media maar ook op het terrein van de partijpolitiek. Gaat het daar nog over iets reëels of wordt met allerlei ongrijpbaar geworden clichés uit het voorbije ideologische tijdperk alleen nog een politiek schimmenspel opgevoerd ter instandhouding van de *status quo*? Wie of wat vertegenwoordigen politieke partijen nog? Een teken aan de wand is in dit verband, zeker in een land als Nederland, een verdere aanzienlijke daling van het ledental van politieke partijen. Nog slechts 2,5% van de bevolking is daar lid van een partij. Voorts is er de problematiek van partijfinanciering. In tal van westerse democratieën heeft die al geleid tot tal van corruptie- en fraudeschandalen.

Gevoegd bij de ontideologisering der politieke verhoudingen en de verplaatsing van de politiek is het niet overdreven te zeggen dat de partijpolitiek in een ernstige crisis verkeert. In plaats van in de maatschappij gewortelde organisaties

die optreden als intermediair tussen staat en maatschappij worden partijen meer en meer een onderdeel van het staatsapparaat en boeten zij mede daardoor in aan politieke identiteit. Politiek en openbaar bestuur komen zodoende in handen van een gesloten politieke en bureaucratische klasse en krijgen het karakter van een *closed shop* vergelijkbaar met de closed shop-traditie van de Britse vakbonden. Het legitimiteitsverlies van traditionele partijen, hand in hand met hun geprivilegieerde status en politieke macht maakt de huidige representatieve democratie bijzonder kwetsbaar. Het leidt ertoe dat het grote publiek vaak geneigd is te geloven dat de politieke klasse meer bezig is eigen belangen te dienen en voorkeuren te volgen dan die van de bevolking. Georganiseerd vertrouwen tussen kiezers en gekozenen ~ de essentie van een representatieve democratie ~ maakt daardoor plaats voor het tegendeel: structureel onderling wantrouwen en vervreemding. Bijna overal is sprake van een teloorgang van vertrouwen in politiek en politici.

Voor de vitaliteit van onze democratische samenleving is een kritische en strijdbare oppositie een onontbeerlijke voorwaarde. De vervulling van die taak behoort tot de essentie van de theorie en praktijk van onze liberale democratie. Dit politieke stelsel blijft alleen vitaal, responsief en flexibel bij de gratie van permanente zelfkritiek. In Duitsland geldt de oppositierol niet voor niets als element van de liberaal-democratische basisorde. Zij maakt daar als zodanig zelfs deel uit van de onaantastbare kern van de grondwet. Maar door een reeks van factoren is die oppositiefunctie in de tweede helft van de 20ste eeuw steeds meer in verval geraakt. In de jaren '60 is zij tijdelijk overgenomen door een links-radicale tegenbeweging maar die bleek niet veel meer te zijn dan een strovuur. Nu is het een rechts-radicale tegenbeweging die in een aantal Europese democratieën die functie in zekere mate zich tracht toe te eigenen. Zij is een laatste uitloper van de links-rechts-polarisatie die de politieke verhoudingen in Europa zo lang heeft beheerst, maar nu met het proces van ontideologisering en verzakelijking van de politiek sterk in verval is geraakt. Wat nu nog voor links doorgaat, is in feite in vergaande mate deel geworden van de gevestigde orde en de daarmee verbonden machtsverhoudingen.

Als politiek-ideologisch alternatief stelt het rechtse radicalisme overigens weinig voor. Zijn succes is hoofdzakelijk te danken aan de crisis van de traditionele partijpolitiek en de populistisch-opportunistische wijze waarop ingespeeld wordt op bepaalde politieke onlustgevoelens. Ik vraag me in dit verband wel af of het zo verstandig is het rechtse radicalisme continu politiek te isoleren. Die isoleringstactiek heeft de westerse politiek aanvankelijk ook gehanteerd ter bestrijding van het communisme in de eerste fase van de Koude Oorlog. Sinds de jaren '60 is de westerse politiek daar echter steeds meer op terug gekomen en heeft men gekozen voor een tweesporenbeleid: politiek-ideologische bestrijding van het communisme hand in hand met bereidheid tot dialoog en samenwerking waar mogelijk. Die opstelling is heel effectief gebleken. In de Tweede Kamer in Nederland heeft die kentering er zelfs toe geleid dat daar een van de zalen vernoemd is naar een prominent communistisch Tweede-Kamerlid.

In de jaren '60 en '70 is die tactiek ook toegepast op het toenmalige linkse radicalisme van de culturele revolutie. Afgezien van de *Rote Armee Fraktion* in Duitsland is zij ook in dat geval redelijk geslaagd. Het linkse radicalisme is namelijk vrij spoedig ingekapseld en ontradicaliseerd. Het symbool van dat radicalisme in Europa, Cohn-Bendit, werd vorig jaar door anarchistische

studenten van de Universiteit van Parijs-Nanterre waar zoals U weet de studentenrebellie in 1968 uitbrak, gehoond als symbool van die geslaagde inkapseling in dat eens door hem zo fel bestreden politieke establishment. Repressieve tolerantie noemde de linkse filosoof van de jaren '60, Herbert Marcuse, deze tactiek. Waarom leren we hier niet van? Waarom die beproefde tactiek van repressieve tolerantie ook niet toepassen op het rechtse radicalisme?

Met alleen dat rechtse radicalisme te bestrijden en te isoleren blijft men in ieder geval steken in symptoombestrijding. Wat primair moet worden aangepakt is het teloorgaan van het vertrouwen van veel kiezers in de politiek, in het bijzonder in de traditionele partijpolitiek. Bestrijding van extreem-rechtse tendenties dient derhalve hand in hand te gaan met democratische zelfkritiek. We maken momenteel de overgang mee naar een nieuw politiek tijdperk waarin de politieke verhoudingen en de politieke ontwikkeling niet langer bepaald worden door ideologische motieven. Daardoor worden we met nieuwe vragen geconfronteerd, onder meer de vraag of de crisis van de traditionele partijpolitiek niet noopt tot ontwikkeling van nieuwe vormen van democratische representatie en participatie. In Nederland is die vraag al sinds de jaren '60 aan de orde. Maar gevestigde politieke verhoudingen op een nieuw spoor zetten, dat is een moeizaam proces dat heel veel tijd en energie vergt en vooral veel frustratie-tolerantie.

De humus voor de democratische flora.

Over enkele randvoorwaarden van een politieke democratie.

Prof. Dr. Boudewijn Bouckaert
Decaan Faculteit Rechtsgeleerdheid Universiteit Gent

"I believe in democracy because it releases the energies of every human being"
President Woodrow Wilson

Democratie is ongetwijfeld één van de meest misbruikte termen in het laatste decennium. Minder en minder refereert de term naar een bepaald politiek bestel. Meer en meer verwerft de term een signalementsfunctie. In het modern politiek discours signaleert de term democratisch de bereidheid zich te onderwerpen aan de canons van de politieke correctheid en de ambitie zich aanvaardbaar te maken voor de regerende elites. Op die wijze verliest het begrip elk kritisch vermogen. Het beeld van een normatief polis-ideaal, aan de hand van hetwelk de politieke praxis kan worden getoetst, verdwijnt. De term democratie verwordt tot een betekenisloze en rekbare slogan die door de politieke elites anders wordt ingevuld naargelang zij één of andere mogelijke concurrent uit het politieke leven willen bannen.

Het VVA-initiatief om een moment van debat rondom dit veel uitgesproken, maar weinig begrepen politiek ideaal te organiseren, is daarom geen overbodige weelde. *"La démocratie est une bonne fille, mais pour qu'elle soit fidèle il faut faire l'amour avec elle tous les jours."* Aldus de Franse politicus Edouard Herriot. Democratie, en de beginselen die haar schragen, moeten onderhouden worden en bestendig heruitgevonden worden. Anders ondergaat zij het lot van een zachte politieke euthanasie.

Over de randvoorwaarden, waarin een politiek stelsel zoals democratie stabiel kan functioneren, werden reeds lange debatten gevoerd. Met een knipoog naar enkele actuele debatten, had ik graag de volgende randvoorwaarden toegelicht:

1. De politiek-filosofische randvoorwaarde van het respect voor mensenrechten;
2. De sociologische randvoorwaarde van een brede middenklassecultuur;
3. De voorwaarde van een goed-geïnformeerde burgerij;
4. De sociaal-psychologische voorwaarde van een minimum aan patriottisme.

Respect voor mensenrechten.

Voor de bevraging van de relatie tussen mensenrechten en democratie is het nuttig uit te gaan van het onderscheid, destijds gemaakt door de Israelische filosoof Talmon, namelijk tussen de *totalitarian democracy* en de *liberal democracy*. Talmon wees op een lange politiek-filosofische traditie in Europa waarin democratie wordt gedefinieerd als een samenlevingsvisie, als een maatschappijleer, gekenmerkt door een radicaal-egalitarisme en het geloof in de totale emanciperende zending van de staat. Deze traditie vertrekt van Franse Jacobijnse denkers zoals Saint-Just en Robespierre, loopt verder door in de leerstellingen van Marx en Lenin, en beïnvloedt ongetwijfeld een aantal aspecten van het huidige zogenaamde politiek-correcte denken. In het totalitair-democratische discours is er slechts één juiste democratische samenlevingsvisie. Afwijkende meningen zijn per definitie anti-democratisch en moeten in naam

van de democratie geweerd en desnoods geëlimineerd worden. Het totalitair-democratische discours rechtvaardigt in naam van de bescherming van de democratie allerlei vormen van censuur, verbod van politieke partijen en verenigingen, de psychische of zelfs fysische eliminatie van burgers, de guillotine en de goelag. *"Si le peuple ne veut pas être libre il faut le forcer d'être libre."* Aldus Saint-Just. Dat deze gelijkstelling van democratie en radicaal-egalitaire samenlevingsvisie diep geworteld ligt in de hedendaagse publieke opinie mocht ik onlangs nog ervaren, toen mij in een interview met een studentenblad gevraagd werd of ik het fenomeen van repetitorenbureaus niet ondemocratisch vond. Groot was de verwondering van de interviewer toen ik het daar mee oneens was. Repetitorenbureaus vragen immers een prijs voor hun diensten en iets is slechts democratisch wanneer het gratis ~ lees op kosten van de belastingsbetaler ~ wordt geleverd. Dat de vraag of onderwijs door de student en zijn ouders of door de belastingsbetaler moet gedragen worden, juist het voorwerp moet zijn van een keuze binnen het politiek bestel en dat in dit keuzemoment zich juist de democratie situeert, lijkt bij velen niet op te komen.

In de liberaal-democratische traditie ~ de term heeft absoluut geen partijpolitieke connotatie ~ refereert democratie uitsluitend naar een politiek systeem, niet naar één welbepaalde samenlevingsvisie. Een politiek systeem gekenmerkt door een controle op de regering door een verkozen volksvertegenwoordiging, een scheiding der machten, de wetgevende macht in handen van de volksvertegenwoordiging, een reële mogelijkheid van vreedzame alternantie van de regerende elites. In de liberale democratie is de politieke toekomst derhalve open en niet lineair gegeven. Een liberale democratie verstaat zich daarom ook niet met een dogmatisch progressisme waarin sommige politieke opties als 'progressief' worden betiteld en waarbij het eventueel terugkomen op 'progressistische' hervormingen als ondemocratisch wordt bestempeld. Dit open karakter van de politieke toekomst betekent dan ook dat in een liberale democratie de politiek-filosofische randvoorwaarden van de democratie miniem moeten worden gehouden. Alleen datgene wat vitaal is voor het verder functioneren van het democratische spel kan buiten het bereik van democratische meerderheidsbeslissingen geplaatst worden. Hierbij behoren vast en zeker de mensenrechten, maar dan begrepen in hun elementaire betekenis, namelijk de eerbied voor het leven, de vrijheid en de rechtmatige eigendom van elk individu. Indien alles, dus ook het leven en de vrijheid, de inzet kan worden van het democratisch spel dan dreigt het te ontaarden in een burgeroorlog. Datgene wat men kan verliezen bij een eventuele verkiezingsnederlaag word dan immers zodanig groot dat velen bereid zullen zijn in gewapend verzet te gaan te einde dit gevaar af te wentelen. Wanneer de meerderheid het recht krijgt de minderheid te elimineren, zou dit bovendien het einde betekenen van de mogelijkheid van de vreedzame alternantie.

In het huidige politieke correcte discours, voornamelijk gedragen door centrum-linkse intellectuelen, wordt quasi elk politiek probleem als een voorwerp van mensenrechten beschouwd. Aangezien er 'mensenrechten' zijn op opvoeding, op wonen, op kinderopvang,op arbeid, op sociale zekerheid, op mobiliteit, op gelijke behandeling ~ het lijstje wordt steeds langer ~ kan men quasi elk politiek probleem als een probleem van 'mensenrechten' duiden. Het komt er dan op aan het politieke alternatief, dat men voorstaat, als 'het mensenrechtenalternatief' te laten erkennen. Alle andere alternatieven kunnen dan gebrandmerkt worden als 'anti-democratisch', als 'inhumaan'. Wie er alternatieve zienswijzen op

nahoudt wordt dan door de pers en ~ zo mogelijk ~ door de rechtbanken als een 'vijand van de democratie' en 'schender van de mensenrechten' gekenmerkt. Een land dan in zijn beleid eventueel zou terugkomen op 'progressistische' verworvenheden, wordt dan uit de 'gemeenschap van democratische landen' gestoten en geboycot. Een 'verzetsgroep' uit Wenen beweerde onlangs in een e-postbericht dat de nieuwe Oostenrijkse regering de mensenrechten schond, en derhalve 'fascistisch' was, omdat in de nieuwe regering het aparte ministerie voor vrouwenzaken afgeschaft was. Er bestaat blijkbaar ook een mensenrecht op een ministerie van vrouwenzaken en wie het daarmee niet eens is wordt gebrandmerkt als een anti-democraat en een fascist.

Kortom, wanneer men het begrip 'mensenrechten' hanteert in zijn elementaire betekenis, is de handhaving ervan een absolute voorwaarde voor het verder functioneren van de liberale democratie. Wanneer men omtrent dit begrip elke intellectuele discipline loslaat en om het even wat tot voorwerp van mensenrechten kan maken, verwordt het begrip mensenrechten paradoxalerwijs tot het intellectuele instrument bij uitstek om het totalitair-democratische discours van Robespierre en Lenin een nieuw élan te geven.

Een middenklassencultuur

Democratie ~ we gebruiken de term verder in de betekenis van liberale democratie ~ gedijt niet in elke sociale omgeving. Voor vele sociologen en politicologen is het bestaan van een brede middenklassecultuur een absolute voorwaarde voor een stabiele democratie. Flaubert, een anti-democraat bij uitstek, had het reeds vroeg begrepen. In een brief van 1871 aan de schrijfster Georges Sand schreef hij: *"Tout le rêve de la démocratie est d'elever le proletaire au niveau de bêtise du bourgeois. Le rêve est en partie accompli."* De democratie zou van de proletariër een bekrompen burgermannetje maken ~ Flaubert had hieraan als vrijgevochten artiest een hekel ~ en hem ongeschikt maken voor grootse collectief-heroische gevechten.

De democratie bloeit heden in Noord-Amerika, Japan, West- en Centraal-Europa. Zij stabiliseert zich geleidelijk in Midden- en Zuid-Amerika en sommige Zuid-Oost-Aziatische landen. Sociologisch zijn al deze landen gekenmerkt door een gevestigde of opkomende middenklassencultuur.

Het begrip 'middenklasse' is uiteraard breder dan het begrip 'middenstand', de zelfstandige beroepen. De middenklasse is het deel van de bevolking dat relatief comfortabel leeft, dat voor zijn levensonderhoud niet van de staat of van een beschermheer afhankelijk is, dat niet in afstompende werkomstandigheden leeft. De leden van de middenklasse voelen zich economisch relatief veilig voor proletarisering maar koesteren geen aspiraties om tot de socio-economische toplaag door te stoten. Hun sociale mobiliteit hangt niet zozeer af van rang of stand, noch van geërfd vermogen, wel van arbeid, kennis, opvoeding en onderwijs. Alhoewel de inkomensverschillen binnen de middenklasse zeer aanzienlijk kunnen zijn, voelt deze klasse zich min of meer één in levensstijl. De middenklasse vormt één grote 'huwelijksmarkt'. De leden van de middenklasse communiceren vlot met elkaar in talloze sociale verenigingen. Het gezinsleven binnen de middenklasse is relatief stabiel en op liefde en genegenheid gebouwd (geen vrije liefde, noch *'mariages de raison'* zoals bij adel of *'haute finance'*).

Wanneer de bevolking sociaal sterk gepolariseerd is tussen een brede geproletariseerde massa en een kleine bezittende elite, kan de liberale

democratie, ook al ligt zij juridisch vastgelegd in de mooiste grondwetten, niet functioneren. Het beste bewijs hiervan vormt de geschiedenis van de democratieën in Zuid-Amerika. De situatie in deze landen pendelde voortdurend tussen populisme, dit is een politiek waarin aan de massa's hemel en aarde werd beloofd en dwaze economische maatregelen werden genomen, en rechts-militaire dictatuur, waarin de economische rigiditeit werd gekoppeld aan politieke repressie. Wanneer een deel van de bevolking in extreme rijkdom leeft en de massa's in grote armoede, is de grote massa vatbaar voor de redistributieve illusie, namelijk dat alle problemen kunnen opgelost worden door de bestaande rijkdom te herverdelen. De leidende elite is daarentegen vatbaar voor de repressieve illusie, namelijk dat de privileges blijvend kunnen beschermd worden door een klimaat van repressie, gemanipuleerde verkiezingen en corruptie. De middenklasse daarentegen is relatief immuun voor beide illusies. Daar zij hoofdzakelijk leeft van arbeid weet zij uit haar dagelijkse levenspraktijk dat de economie geen 'zero som-spel' is, waarin het er alleen op aankomt wat er is te verdelen, maar eerder een 'positieve som-spel', waarin het er op aankomt de juiste prikkels in te bouwen om creatief te presteren.

Voor de linkse intellectuele elites uit de zestiger en zeventiger jaren was de opkomst van de brede middenklassencultuur als gevolg van een efficiënte vrije markteconomie gewoonweg een gruwel. Deze elites haten de middenklasse omdat hierdoor hun revolutionair subject, namelijk de arbeidersklasse geleidelijk verdwijnt. De links-intellectuele elites zagen de arbeidersklasse als een politieke raket die hen naar de absolute politieke macht zou voeren. Toen de arbeidersklasse zich langzaam 'deproletariseerde' en een 'possessieve', 'kleinburgerlijke' sociale laag werd, lanceerden de links-intellectuele elites, hierbij geholpen door kunstenaars en studenten, hun strijd tegen het 'klootjesvolk', tegen de 'gealiëneerde massa'. Het mocht echter niet baten. De opgang van de middenklasse ging onverminderd verder. Heden ten dage vormt het nieuwe proletariaat, zoals de arme gepensioneerden, de laaggeschoolden, de alleenstaande en gescheiden moeders en vaders, eerder een werfreservoir voor extreem-rechtse partijen.

Een goed geïnformeerde burgerij

Op het vlak van informatie is de democratie onderhevig aan de paradox van de zogenaamde *'rational ignorance'*. In massademocratieën zoals de onze heeft elke burger amper een uiterst kleine fractie van de beslissingsmacht. In de Belgische democratie heeft elke burger één zesmiljoenste van de beslissingsmacht. In een stad zoals Gent ongeveer één honderdvijftigduizendste en in een gemeente zoals Herstappe één honderdste. Bij wijze van boutade: de kans dat uw individuele stem de uitslag van de nationale verkiezingen kan beïnvloeden is kleiner dan het risico dat u bij de stembusgang door een auto wordt aangereden. Wanneer elke burger slechts over zulk een minieme macht beschikt is het dan ook niet lonend om zware inspanningen te doen om de politieke programmas van de diverse partijen en kandidaten grondig te bestuderen, ten einde uit te maken welk programma het meest met haar preferenties overeenstemt. De burger blijft derhalve bewust in een toestand van *'rational ignorance'*. Het is de moeite niet zich grondig te informeren voor het uitbrengen van zijn stem, want de individuele stem vermag de uitslag niet te beïnvloeden. De *'rational ignorance'* wordt meestal als verklaring aangevoerd voor de steeds dalende participatiegraad bij verkiezingen met stemrecht. Bij verkiezingen met stemplicht, zoals in België,

moet *'rational ignorance'* leiden naar grillig stemgedrag waarbij stemresultaten worden bepaald door toevallige en spectaculaire gegevens zoals de mooie benen van Anke Vandermeersch, de tranen van Bert Anciaux, de dioxinefaxen van Destickere aan Verhofstadt.

In een ontwikkelde democratie wordt de handicap van de *'rational ignorance'* getemperd door een aantal spontane gegroeide instituties. De voornaamste hieronder zijn de politieke partijen.

Via het georganiseerd partijwezen kan de burger allianties aangaan met andere burgers en op die wijze de kosten van de informatie aanzienlijk drukken. Politieke partijen streven ernaar een min of meer coherente maatschappijvisie te ontwikkelen en in het beleid door te drukken. Dank zij het werk van de politieke partijen wordt de complexiteit van de politieke problematiek voor de burger aanzienlijk gedrukt. Door kennis te nemen van het politieke programma van de partijen, in vele gevallen gereduceerd in slagzinnen en slogans, weet de burger waarvoor deze partij min of meer staat, ook in de talloze dossiers waaromtrent de burger zich niet concreet heeft geïnformeerd.

Het georganiseerd partijwezen werd op virulente wijze aangevallen door linkse en rechtse totalitaire stromingen. In het links-totalitaire discours waren de partijen een uiting van de 'burgerlijke democratie' waarin het verfoeilijke concurrentiemechanisme naar het politieke domein werd doorgetrokken met als resultaat dat de 'arbeidersklasse' werd verdeeld. In het rechts-totalitaire discours werden de politieke partijen gezien als een factor van nationale verdeeldheid. Dank zij de afschaffing van de partijen konden alle burgers 'gebundeld' (bundel betekent *'fasces'* in het Latijn) in de collectieve nationale strategie. Heden ten dage zijn beide totalitaire stromingen wat in diskrediet geraakt. Het georganiseerd partijwezen wordt nu eerder bedreigd door fenomenen zoals het 'referendumpopulisme' en de 'mediacratie'.

Her referendum kan een gevaar worden voor het georganiseerd partijwezen wanneer het verwordt tot een instrument van regerende elites om zich via een direct appèl op de volksmasas te laten plebisciteren. Via gerichte en gemanipuleerde vragen, waarop ongeveer iedereen met een ja zal antwoorden (bijvoorbeeld *"Zijt ge met de Führer voor de vrede?"*), kan men dan een schijn van eenheid rond de regering creëren. De 'mediacratie' houdt in dat de elites die de media bevolken niet alleen de publieke opinie beïnvloeden maar ook bepalen wie uiteindelijk verkozen wordt. In de campagne voor de parlementsverkiezingen van 1999 en in de komende campagne voor de gemeenteraadsverkiezingen van 2000 werd en wordt steeds meer beroep gedaan op BV's. De hoedanigheid van BV verkrijgt men via het optreden voor de media. Evolueren we naar een toestand waarin Paul Jambers, Walter Zinzen, Luc Alloo en Walter Capiau bepalen wie er in het Parlement terecht komt?

Het georganiseerd partijwezen is een 'noodzakelijke kwaal' in een massademocratie. Zonder georganiseerd partijwezen wordt de besluitvorming helemaal overgeleverd aan demagogie, aan manipulatie, aan 'emocratie'. Dit belet niet dat het georganiseerd partijwezen ook een aantal grote nadelen bezit. Het leidt tot bureaucratisering, tot clientelisme en tot een verenging van de politieke keuzen. Vooral dit laatste lijkt de onvermijdelijke kost te zijn van het partijwezen. Iemand die bijvoorbeeld ethisch-conservatieve denkbeelden combineert met economisch-liberale vindt in ons partijwezen nergens zijn

gading. Iemand die Vlaams-nationalisme combineert met economisch-collectivisme al evenmin.

"You cannot have the cake and eat it" lijkt hier echter ten volle van toepassing te zijn. Om de kloof van *'rational ignorance'* te drukken zijn partijen onontkoombaar, maar zij leiden onafwendbaar tot een verenging van het keuzepalet voor de kiezer.

Vaderlandsliefde: de sociaal-psychologische randvoorwaarde voor democratie

Vaderlandsliefde, patriottisme, het is niet meer in de mode. Zeker niet in onze contreien waarin er zelfs geen consensus is omtrent het 'vaderland' waartoe we behoren (België? Vlaanderen? de Lage Landen? Europa?).

Vaderlandsliefde duidt op een zekere verbondenheid vanwege de burger met zijn publieke instellingen. Zij of hij moeten bereid zijn er iets meer voor te doen dan dat ze er in *return* kunnen van verwachten. Het *"Don't ask what the country can do for you, but what you can do for the country"* legt de lat wellicht wat te hoog. Een mentaliteit waarin men een perfecte individuele reciprociteit tussen burger en polis voorhoudt ~ ik hou maar maar in die mate van mijn land als wat ik er individueel uithaal ~ moet echter op lange termijn de polis ten gronde richten. Iedereen beschouwt dan de publieke instellingen als een instrument voor private belangenbevordering waardoor uiteindelijk niemand zich nog wil inzetten voor doeleinden die het eigen groepsbelang of de eigen tijdshorizont te boven gaan. Het 'affairisme', anders gezegd het gebruiken van publieke organen voor zuiver private doeleinden, dikwijls ten onrechte verward met het liberalisme, kan maar getemperd worden door een patriottische cultuur. Door een traditie in onderwijs, opvoeding en publieke manifestaties waarin de verbondenheid met het verleden, heden en toekomst van de polis als een publieke deugd wordt aangeprezen. De verbondenheid met het verleden van de natie moet niet noodzakelijkerwijze uitmonden in een cultuur van nationale mythes en nationale trots. De verbondenheid met het verleden kan ook momenten inhouden van nationale schaamte voor de eventuele wandaden die vroeger in naam van de polis zijn begaan.

Het ware democratisch patriottisme houdt een mentaliteit van verbondenheid in met de polis, geen streven naar identificatie van de individuele burger met het collectieve geheel van de polis *("Du bist nichts, dein Volk ist Alles.")*. Het patriottisme in een liberale democratie laat de grootst mogelijke ruimte voor het nastreven van individuele, familiale en de collectieve belangen die los staan van het functioneren van de polis. Sterker nog, de mogelijkheid zich te kunnen ontplooien in volle onafhankelijkheid van de polis vormt een onderdeel van de nationale trots in een liberale polis (het zogenaamde *'Verfassungs-pattriottismus'*).

Sinds de val van het communisme en de hiermee gepaard gaande globalisering van de economie, zijn de links-intellectuele elites een ware kruistocht begonnen tegen alles wat naar nationale trots en vaderlandsliefde zweemt. Het wordt gestigmatiseerd als extreem-nationalisme, bekrompenheid en groepsegoïsme. Het uitroeien van gevoelens van vaderlandsliefde en verbondenheid met de eigen polis, past in een politiek project van machtsconcentratie in transnationale organisaties, bevolkt met kosmopolitisch ingestelde elites. Deze elites zien zichzelf als de toekomstige politieke tegenspelers van de economische machtsconcerns die zij op het schaakbord van de gemondialiseerde markteconomie menen te

ontwaren. Wellicht is een versterking van internationale politieke organisaties in de nabije toekomst nodig en wenselijk. De huidige intellectuele kruistocht, waarin alles wat naar nationaal bewustzijn zweemt in diskrediet wordt gebracht, dreigt echter de diverse nationale democratische tradities volledig uit hollen waardoor een onoverbrugbare kloof tussen de burger en internationale beslissingsinstanties dreigt te ontstaan.

Tenslotte moet opgemerkt worden dat de publieke deugd van vaderlandsliefde complexer ligt in federale systemen waar de burger verplicht is zijn loyaliteit te verdelen over twee niveaus, het federale en het deelstatelijke. Meestal leidt dit tot een soort 'intern' patriottisme voor wat betreft de deelstaat en een 'extern patriottisme' voor wat betreft de federatie. In zijn relatie met een Californiër voelt een Texaan zich dan eerder Texaan. In zijn relatie met een Fransman eerder een Amerikaan. De twee vormen van patriottisme zijn in dit geval niet rivaliserend maar eerder complementair. Dit wordt moeilijker in tweeledige federaties zoals België, waarin het intern patriottisme zo sterk wordt dat het uiteindelijk het 'externe patriottisme' verdringt. Een Vlaming voelt zich Vlaming tegenover een Waal, maar omwille van de sterke bipolaire tegenstelling ook meer en meer Vlaming, en geen Belg, tegenover een Nederlander of een Fransman. Dit kan op lange termijn het loyaliteitsgevoel met het federale niveau volledig ondermijnen.

Tenslotte moet men zich de vraag stellen of het patriottisme over drie niveaus kan verdeeld worden. Is er naast een Vlaams en een Belgisch patriottisme ook nog plaats voor een Europees patriottisme? Willen de Europese instanties hun imago van een pure economische belangengemeenschap van zich afschudden, dan zal een cultuur van Euro-patriottisme onafwendbaar worden. De vraag stelt zich of dit niet van *das Gute zuviel* wordt, naast een Vlaams en Belgisch patriottisme. Uiteindelijk klopt het hart van de burger het meest voor zichzelf, voor zijn familie en zijn vriendenkring. Voor drie vaderlanden is er daarnaast wellicht geen plaats meer.

Democratie: hoe is het mogelijk?

Over de randvoorwaarden voor een daadwerkelijke democratie.

professor Matthias E. Storme, nationaal voorzitter VVA

1. In een aantal recente publicaties definieert professor Mark Elchardus de democratie aan de hand van drie essentiële dimensies of componenten. Dit leidt tot een genuanceerd begrip, dat we ook vandaag als uitgangspunt zullen gebruiken. Enige schakering misstaat immers niet in dit debat, nu het woord democratie veelal tot een knotsbegrip is verworden: een begrip dat niet dient om een inhoud weer te geven, maar nog slechts om andersdenkenden mensen mee neer te slaan. Ik geeft de drie bestanddelen kort aan, wellicht met enige andere klemtonen dan Elchardus, om dan vervolgens na te gaan in welke mate onze democratie in die dimensies in crisis verkeert.

I. Drie dimensies van democratie, plus subsidiariteit in functie van pluralisme.

2. De eerste component is de "rechtencomponent": een rechtsorde die aan allen gelijkelijk politieke rechten toekent. Elchardus legt er terecht de nadruk op dat het erom gaat dat er een bepaalde ruimte is waarin die gelijke rechten gelden en die een ruimte is die bevochten werd op andere krachtvelden (de economie, de politieke macht van anderen dan het volk, de kerk, en alle andere krachtvelden waarin die gelijkheid niet geldt). Een zekere mate van beslissingsmacht over de gemeenschap is aldus ontfutseld aan die andere machten. Als men het zo bekijkt, gaat het niet louter om subjectieve rechten op zichzelf, maar minstens evenzeer om het primaat van de politiek op andere machten. Ik zou dit ook willen verbinden met de definitie van de democratie bij Aristoteles als de staatsvorm waarin door middel van wetten wordt geregeerd. Dit sluit aan bij de formele gelijkheidsgedachte: het beleid dient te worden gevoerd door middel van algemeen geldende regels, waartegenover vormelijke gelijkheid geldt ("eenieder is gelijk voor de wet"), en niet op grond van beslissingen die per geval worden genomen.

De tweede component noemt Elchardus de vertegenwoordigingscomponent. De politiek werkt door middel van instellingen, die de natie vertegenwoordigen. In een democratie zijn die instellingen slechts gelegitimeerd door het volk zelf. Alle beslissingen die de rechten van de burgers bepalen, dienen uiteindelijk (rechtstreeks of onrechtstreeks) op dat volk terug te gaan.

De derde component heeft voor Elchardus betrekking op de macht die het volk heeft om het beleid, dat in zijn naam wordt gevoerd, ook daadwerkelijk te beïnvloeden. Ik zou hier willen spreken van de inspraak- of deelnamecomponent: in welke mate heeft de bevolking nog vat op de beslissingen die mee haar leven bepalen, of wordt alles boven de hoofden van de bevolking beslist door diens "vertegenwoordigers"?

Mijns inziens hoort hierbij ook te worden nagedacht over het doen bloeien van verscheidenheid, namelijk de verdediging van het pluralisme tegenover de eenvormigmaking. Dit wordt te vaak ~ vanuit een louter individualistisch opzicht ~ louter als een zaak van rechten wordt gezien; mijns inziens dient daartegen een meer communautaire visie te worden geplaatst die het pluralisme vooral beschermt door een radicale toepassing van het subsidiariteitsbeginsel (integraal federalisme).

3. Opvallend is dat Elchardus in zijn empirische studies tot het besluit komt dat de tweede en derde component in crisis zijn, de eerste daarentegen veel minder. Hij bedoelt daarmee dat er een sterk geloof is in de fundamentele rechten en vrijheden, terwijl de "publieke" dimensies (de tweede en derde) geërodeerd zijn. Misschien ware het duidelijker te zeggen dat er een gevoel is dat de eerste dimensie daadwerkelijk werkt, terwijl men er niet meer van overtuigd is dat de instellingen de bevolking daadwerkelijk vertegenwoordigen en dat de bevolking door middel van de instellingen nog vat heeft op de maatschappelijke ontwikkelingen. Men heeft de indruk dat onze democratie wordt bedreigd, niet zozeer door een uitholling van de fundamentele rechten, maar juist door een uitholling van de vertegenwoordiging en de inspraak.

Anders gezegd: mensen hebben niet zozeer het gevoel dat hun rechten bedreigd zijn, maar wel hun inspraak en vertegenwoordiging. Wanneer het politieke debat over de gevaren voor de democratie vandaag te eenzijdig gericht is op het uitsluiten van wie een bedreiging zou vormen voor die mensenrechten, moet dit wellicht verhinderen dat men de werkelijke bedreigingen voor onze democratie in hun geheel zou kunnen overschouwen. Dit laatste veronderstelt namelijk dat men minstens evenzeer nagaat waardoor de representativiteit van de instellingen en de reële inspraak van de burger te wensen overlaat. Dit totaalbeeld zou wel eens kunnen tonen dat de grootste gevaren voor de democratie elders liggen, zo bijvoorbeeld in de toenemende samenballing van de macht in handen van een Europees directorium of van grote kapitaalgroepen.

Het gebrek aan vertrouwen in de democratie heeft dan ook meer te maken met een gevoel van machteloosheid dan één van rechteloosheid, met een gevoel dat de beslissingen het gevolg zijn van niet-transparante processen (erosie van de representativiteit) en inhoudelijk een politiek en ideologie opleggen die niet gewenst wordt door de meerderheid van de bevolking (erosie van de inspraak). Natuurlijk menen we soms ook dat onze rechten zijn aangetast, maar wanneer men het daarbij soms heeft over "fundamentele mensenrechten" die hier op grote schaal zouden zijn bedreigd, vind ik het in het licht van de armoede, uitbuiting en rechteloosheid in vele andere landen eigenlijk obsceen dat woord te durven gebruiken. Het is een kaakslag voor mensen die echt in hun fundamentele menselijke waardigheid zijn aangetast om hetzelfde woord te gebruiken voor de betrekkelijke pietluttigheden waarover wij soms klagen. Niet dat onze rechten in het geheel niet zijn bedreigd, doch de werkelijke bedreiging ervan kan men maar zien in samenhang met de erosie van de vertegenwoordiging des volks en de daadwerkelijke inspraak van het volk.

4. Opvallend is ook dat het pessimisme bij velen minder betrekking heeft op hun persoonlijke toekomst, maar des te meer met onze gezamenlijke toekomst. Weinigen vrezen voor zichzelf, velen voor hun kinderen ~ die ze hebben, dan wel niet hebben precies omwille van het ontbreken van een gezamenlijk toekomstperspectief. Het is dan ook de taak van onze leiders een toekomstperspectief te bieden voor onze gemeenschap in de wereld, voor een gemeenschap die we inderdaad ook nog als de onze mogen herkennen, die in vrede kan leven, en waarbinnen "kunst en vrijheid bloeien". Dit vergt een strijd tegen de bedreiging van onze fundamentele vrijheden, tegen politieke structuren die het volk niet meer kunnen vertegenwoordigen en tegen werktuiglijkheden die de zeggenschap van de burger over zijn leven en in zijn leefgemeenschap klein houden.

Laat mij een poging doen om de genoemde drie dimensies ten dele uit te werken.

II. Aandachtspunten in de eerste dimensie ~ de dimensie van de rechten en vrijheden ~, rond de politieke ruimte en het recht op discriminatie.

5. De eerste dimensie is zoals gezegd deze van de rechten en vrijheden. Zoals Elchardus het beschrijft, gaat het om een ruimte die gewonnen is op andere krachtvelden, waardoor men belet dat bijvoorbeeld de economie het hele leven gaat domineren. Binnen die ruimte gelden gelijke rechten voor iedereen. Dit gelijkheidsideaal wordt omgekeerd echter verkeerd gehanteerd wanneer men de gelijkheid van rechten die binnen de politieke ruimte moet gelden, gaat uitbreiden naar alle andere maatschappelijke sferen. Dit zou er immers toe leiden dat de vrijheden, tot behoud waarvan de gelijkheid strekt, juist aan een verkeerd begrepen gelijkheid worden opgeofferd. De vestiging en het behoud van een democratische politieke ruimte moet er juist voor zorgen dat de verschillende maatschappelijke "sferen" tot hun recht kunnen komen en de ene de andere niet volledig beheerst. Deze idee werd op een bijzonder boeiende wijze uitgewerkt door de Amerikaanse politieke filosoof Michael Walzer in zijn boek *Spheres of Justice. A defense of pluralism and equality.* Daarin betoogt hij dat ons gelijkheidsideaal er niet in kan bestaan dat iedereen van alles evenveel heeft, maar dat wel vereist is dat het niet dezelfde zijn die van alles het meest hebben. Hij voegt eraan toe dat *"It's not the fact that there are rich and poor that generates egalitarian politics, but the fact that the rich 'grind the faces of the poor', impose their poverty upon them, command their deferential behaviour"*, kort gezegd: "niet het feit dat er armen en rijken zijn, schendt ons gelijkheidsideaal, maar het feit dat de rijken de armen miskennen, opzij duwen, onderwerpen". Wat ons stoort is inderdaad niet dat iemand rijk is, maar de arrogantie van de rijke die denkt dat alles te koop is, en niet enkel wat normaal voorwerp is van economische ruil. Wat ons stoort is niet de politieke macht als dusdanig, maar de arrogantie van bepaalde politiek machtigen. Wat ons stoort is niet dat sommigen deskundiger zijn dan anderen, maar de betweterij van sommige deskundigen. Wat ons stoort aan de macht van de media is opnieuw de arrogantie waarmee men soms te werk gaat.

Indien democratie een ruimte van gelijke rechten veronderstelt, mag dit dan ook niet betekenen dat iedereen op alle vlakken gelijk moet zijn. Wel is het een opdracht van democratie ervoor te zorgen dat iemand zijn overwicht binnen één sfeer niet kan omzetten in een overheersende positie in een andere sfeer. Dit houdt voor ons ook in dat men geen wetenschappelijke erkenning krijgt op basis van politieke macht (vandaar ons protest in het voorjaar 2000 tegen de politisering van de eredoctoraten), dat men geen politieke macht krijgt enkel wegens bekendheid in de media door verdiensten in entertainment, dat men geen diploma of politieke macht kan kopen met geld, enzovoort.

Het is dan ook een taak van de politiek om regels te bepalen op grond waarvan de verschillende sferen van de burgerlijke maatschappij, die ook facetten van ons menszijn uitdrukken, hun zelfstandigheid kunnen bewaren en tevens die van de andere sferen eerbiedigen. Dit vergt een grote zelfbeheersing en zelfbeperking van de politiek. Zij dient ervan af te zien om haar eigen logica, die past binnen de politieke sfeer, op te leggen aan de sferen van de burgerlijke maatschappij. De politiek mag het primaat hebben ~ in zekere zin moét ze voorrang hebben in die zin dat ze de regels bepaalt die de ruimte afbakent van de andere sferen,

waarbinnen deze elk tot hun recht kunnen komen. Maar dat betekent ook dat die andere sferen juist ook een ruimte moeten hebben waarbinnen ze vrij zijn van politiek, vrij van juridisering, vrij van het gelijkheidsgebod. De rechtvaardigheid stelt in elk van die sferen andere eisen: in de politieke sfeer moet de "rechtvaardigheid" ingevuld worden door representatie en inspraak op basis van gelijkheid van de burgers (zie de twee andere dimensies) ~ zie 2 en 3.

Ook de politieke, maar zeker de rest van de burgerlijke maatschappij wordt bedreigd door een overmatige verrechtelijking. In de voorbije decennia werden vele rechtsvrije ruimten binnen de burgerlijke maatschappij door het recht gekoloniseerd: het bedrijf, het gezin, de school, het verenigingsleven, enz. De doornstruik van Jotam heeft reeds zijn schaduw geworpen over de andere bomen. Zo luidde de fabel van Jotam:

"Burgers van Sichem, luister naar mij, dan luistert God naar U.
Eens gingen de bomen eropuit om iemand tot koning te zalven.
Ze vroegen aan de olijfboom: "Wilt u koning over ons worden?".
Maar de olijfboom antwoordde:
"Moet ik dan ophouden met mijn olie te geven, waar goden en mensen mij om eren en moet ik boven de andere bomen gaan zweven?"
De bomen vroegen aan de vijgenboom: "Wilt u koning over ons worden?".
Maar de vijgenboom antwoordde:
"Moet ik dan ophouden met mijn zoete en heerlijke vruchten te geven en moet ik boven de andere bomen gaan zweven?"
Daarop vroegen de bomen aan de wijnstok: "Wilt u koning over ons worden?".
Maar de wijnstok antwoordde:
"Moet ik dan ophouden met mijn sap te geven, dat goden en mensen verblijdt, en moet ik boven de andere bomen gaan zweven?"
Daarop vroegen alle bomen aan de doornstruik: "Wilt u koning over ons worden?".
En de doornstruik antwoordde:
"Als u mij werkelijk tot koning wilt zalven,
kom dan maar schuilen onder mijn schaduw.
Wilt u dat niet, dan zal er van de doornstruik een vuur uitgaan,
dat zelfs de ceders van de Libanon verteert".

Zo ook duldt de politieke correctheid enkel wie in de schaduw wil blijven van de heersende ideologie; wie echter zijn fundamentele vrijheden, waarop eenieder een akte van geloof moet zweren, en meer bepaald de vrijheid van gedachte en meningsuiting ook wel eens wil gebruiken, wordt snel gebanbliksemd.

De grootste gevaren voor onze rechten en vrijheden schuilen dan ook in die overmatige verrechtelijking van voorheen rechtsvrije ruimten, en verder in een sinds lang niet meer geziene inperking van de vrijheid van gedachte en meningsuiting door de dictaten van de politieke correctheid. Beiden hangen overigens zeer nauw samen met het misbruik dat van de gelijkheidsgedachte wordt gemaakt door ze om te vormen tot een antidiscriminatiegebod dat buiten de grenzen van het politieke domein "horizontaal" (te weten tussen burgers onderling, in tegenstelling tot een vertikaal gebod dat de houding van de overheid tegenover de burgers betreft) wordt losgelaten op al die andere vlakken van ons menszijn. Daarbij vergeet men dat alle menselijke betrekkingen noodzakelijk op (uitwendige) discriminatie gebouwd zijn: zij veronderstellen altijd een onderscheid tussen diegene met wie men wél en diegene met wie men

niét in die betrekking gaat. Al wat waarde geeft aan ons menselijk leven, als liefde, vriendschap, eer, samenhorigheid en zo meer berust noodzakelijk op een dergelijke uitwendige discriminatie waarvoor men geen verantwoording verschuldigd is.

6. Met dit laatste ben ik al bij een tweede aandachtspunt beland in de dimensie der rechten. Een te sterk doordrijven van individuele rechten heeft een vernietigende invloed op het gemeenschapsleven. Het is natuurlijk mode om enkel nog de mensheid en het ik te kennen, en elke gezamenlijke identiteit die tussenin ligt te ontkennen. Nochtans ligt al wat zin geeft in ons leven juist tussenin: het gezin, de familie, het dorp, de vereniging, de kerk, de beroepsgemeenschap, de streek, de natie, onze westers-christelijke beschaving. En al die gemeenschappen bestaan per definitie door een onderscheid te maken tussen "eigen" en "anders", door aan uitwendige discriminatie te doen. Het behoud van een verscheidenheid aan gemeenschappen op al deze vlakken veronderstelt ook dat ze onderscheiden kunnen blijven, dat zij dus gegrond zijn op het maken van een onderscheid tussen wie ér deel van uitmaakt en wie niet. Dat een dergelijke gemeenschap die zich zou afsluiten voor verrijking door uitwisseling met andere, gauw armzalig zou worden en uiteindelijk verschrompelen, is één zaak. Maar het afschaffen van elke grens en het verbieden van elk onderscheid is omgekeerd een vernietiging van het pluralisme en herleidt de mens tot een machteloos ik.

7. Worden teveel maatschappelijke facetten gekoloniseerd door recht of politiek, dan wordt omgekeerd de politiek bedreigd door een verregaand moralisme. Daarmee bedoel ik op de eerste plaats dat men niet meer gaat oordelen over het politieke handelen, maar nog slechts over de drijfveren, juister nog de gezindheid van de betrokkenen. Wanneer men echter een politieke gaat voeren die de ene uitsluit omwille van hun "verkeerde" gezindheid en anderen ophemelt omwille van hun "goede bedoelingen", en zo de politiek door moralisme laat overmeesteren, dan eindigt dit altijd ~ vroeg of laat ~ daarmee dat men met die goede bedoelingen slechte middelen heiligt. Reeds vandaag is het zover dat men ondemocratische middelen gebruikt zogezegd om ondemocratische bedoelingen van anderen te bestrijden. Zo wordt een in wezen ondemocratische politiek geheiligd en worden de fundamentele vrijheden, waar het zogezegd om te doen is, beknot. Het is dan ook van wezenlijk belang dat we van deze gezindheidspolitiek verlost worden.

II. Aandachtspunten bij de vertegenwoordigende instellingen.

8. In de tweede dimensie wens ik even na te gaan wat de randvoorwaarden zijn opdat het gebruik van de meerderheid, klassiek uitgangspunt van een democratische regeringsvorm, ook daadwerkelijk "democratisch" kan werken.

A. Omgaan met oppositie

9. Het fundamentele probleem van de democratie is de omgang met oppositie. Op de meeste niveaus van de hedendaagse samenleving is een besluitvorming bij consensus niet zinvol. Beslissingen worden dus bij meerderheid genomen. Anderzijds is de politieke ruimte zoals gezegd juist een ruimte van gelijke rechten, wat inhoudt dat al wie tot de oppositie behoort gelijke rechten dient te hebben als diegenen die tot de meerderheid behoren. De beste bescherming voor de minderheid tegen gebeurlijk misbruik door de meerderheid nu is dan aanwezig, wanneer diegenen die in de meerderheid zijn ook wel eens in de

oppositie kunnen terechtkomen en omgekeerd. Daarom is het voor een democratie wezenlijk dat ze zo gebouwd is dat:

- dat macht kan wisselen, anders gezegd dat geen enkele meerderheid de garantie heeft om voortdurend die meerderheid te behouden;
- en dat niemand *a priori* uitgesloten is van de mogelijkheid tot de meerderheid te behoren.

Het is slechts onder deze (naast andere) randvoorwaarden dat democratie daadwerkelijk mogelijk is. Dit vereist onder meer dat er nauwlettend op wordt toegezien dat de meerderheid geen regels instelt of manipuleert om zichzelf als meerderheid te bestendigen. De verleiding bij machthebbers is immers steeds groot om, wanneer ze dreigen de meerderheid van het volk te verliezen, dan maar de samenstelling van het kiezerskorps of het gewicht van bepaalde categorieën van stemmen te verminderen.

10. Ook het moralisme in de politiek is een mechanisme van uitsluiting: politieke uitsluiting geschiedt niet zolang de andere slechts een politieke tegenstander is. Politieke uitsluiting vindt wel plaats door de andere, de oppositie, als immoreel te bestempelen. In een democratisch bestel kan een dergelijke politiek dan ook niet worden geduld.

11. Daarbij aansluitend dient men in een democratie ook te vermijden dat de politieke visie van één of meer der partijen tot een soort burgerlijke godsdienst wordt verheven, met zijn eigen politieke geloofsbelijdenis, die vervolgens aan de gehele bevolking wordt opgedrongen. De overheid moet duidelijk gescheiden blijven van de partijen. De hoger reeds aangehaalde Michael Walzer beschrijft dit in zijn boek *Tolerantie* met de volgende voorbeelden: de winnende partij kan haar ideologie niet tot de officiële geloofsbelijdenis van de staat maken, haar partijgeschiedenis niet tot officiële leerstof, de dag van haar machtsovername niet tot officiële feestdag ~ en laat mij eraan toevoegen: noch die van haar nederlaag tot een zwarte dag voor de staat ~ en zij mag haar staatsmacht niet gebruiken om publicaties of bijeenkomsten van andere partijen te verbieden.

Natuurlijk kunnen partijen ook een belangrijke democratische rol spelen, mits zij deze en een aantal andere regels of beginselen in acht nemen. Zij zijn nuttige werktuigen om de bevolking te representeren in de instellingen. Maar daartoe moeten zij ook inhoudelijk nog iets representeren: zij moeten nog ergens voor staan. Een partij die enkel nog staat voor de idee dat er toch niet kan worden ingegaan tegen "onvermijdelijke" geachte ontwikkelingen ~ *There Is No Alternative (TINA)* ~ representeert niets meer en kan dus zijn representatieve rol niet meer vervullen. Dit leidt tot een erosie van de derde dimensie, zoals die hieronder wordt besproken.

Ook de huidige regering leidt duidelijk aan dit symptoom. Het gedicht van Rilke, *Das Karussell*, lijkt het huidige regime in ons land echt op het lijf geschreven:

't Beweegt met dak en schaduwbeeld. Men laat
het even rondjes draaien, het bestand
van al die bonte paarden uit het land
dat lang nog draalt aleer het ondergaat.
Ze lopen hier en daar wel in een span,
maar zijn, dat zie je, moedig en tevree.

Een boze, rode leeuw loopt met hen mee
en af en toe een witte olifant.

En ook een hert is er, net als in 't bos,
alleen liet men het met een zadel los
waarop een klein, blauw meisje is geplant.

Met in de lus zijn kleine, hete hand
rijdt op een leeuw een jongen in het wit.
De leeuw toont driest zijn tong en zijn gebit.

En af en toe een witte olifant.

En op de paarden draven ze voorbij,
ook meisjes, blonde, deze paardesprong
al haast ontgroeid, en ergens in hun vaart
al met hun ogen bij de overzij.

En af en toe een witte olifant.

En dit gaat door en haast zich naar het eind
en draait en wentelt zonder eigen doel.
Nu eens wordt rood, dan grijs en groen geseind,
ternauwernood een aanzet lijkt het wel.
En soms een glimlach naar ons toe gewend,
een zalige die schittert en verwent,
spilziek en ademloos in 't blinde spel.

B. Bevoegdheden leggen op het niveau van voldoende homogeniteit.

12. Zoals hoger gezegd is het een wezenlijke randvoorwaarde voor de democratie, dat de meerderheid kan wisselen, kan verschuiven. Dit nu veronderstelt dat de er een voldoende grote maatschappelijke homogeniteit is. Homogeniteit is natuurlijk een kwestie van gradaties. Maar daarom ook is er een belangrijke band tussen democratie en subsidiariteit: men moet vermijden dat beslissingen kunnen worden genomen op een niveau dat hoger ligt dan datgene waarop op het domein van die beslissingen een voldoende homogeniteit aanwezig is. Een heterogene samenleving moet decentraliseren om democratisch te kunnen blijven; krampachtige pogingen om de macht op een hoger niveau te behouden vormen voor de democratie een Procrustesbed waar deze niet ongeschonden uitkomt.

13. Dit alles is heel in het bijzonder het geval wanneer een staat (of ander overheidsniveau) gedomineerd wordt door één enkele breuklijn die de anderen overstijgt. Dat gebeurt met name wanneer verschillende "naties" in één staatsverband zitten. Nu is het wel zo dat de factoren die een groep mensen tot natie maken, verscheiden kunnen zijn, zij het dat bepaalde factoren toch duidelijke overheersender zijn dan andere: godsdienst, taal, afstamming, gemeenschappelijke geschiedenis en dergelijke. Het is niet zo dat meertalige of meerreligieuze naties per definitie niet kunnen bestaan; maar het is wel zo dat een democratische staat verdwijnt of minstens volledig uitgehold geraakt wanneer hij uit meerdere naties bestaat ~ tenzij men natuurlijk de democratie verkracht.

In het klassieke werk van John Stuart Mill, *On representative government* (1861), lees ik dan ook: *"Free institutions are next to impossible in a country made up of different nationalities. Among a people without fellow-feeling,*

especially if they read and speak different languages the united public opinion, necessary to the working of representative government, cannot exist? the influences which form opinions and decide political acts are different in the different sections of the country? An altogether different set of leaders have the confidence of one part of the country and of another? the same books, newspapers, pamphlets, speeches do not reach them. one sections does not know what opinions, or what instigations, are circulating in another? For the preceding reasons, it is in general a necessary condition of free institutions that the boundaries if governments should coincide in the main with those of nationalities."

En Michael Walzer komt in *Thick and Thin*, na de bespreking van een reeks West-Europese voorbeelden en vervolgens een verwijzing naar Oost-Europa, tot het besluit: *"Multi-nationalism is a function of pre-democratic or anti-democratic politics. But bring the 'people' into political life and they will arrive, marching in tribal ranks and orders, carrying with them their own languages, historical memories, customs, beliefs, and commitmenst ~ their own moral maximalism. And once they have been summoned, once they have arrived, it isn't possible to do them justice within the old political order".*

C. Belgische toestanden.

14. Zolang er een veelheid van breuklijnen is, en deze elkaar overlappen, zodat wie op het ene gebied tot de minderheid behoort op het andere bij de meerderheid hoort, is er geen fundamenteel probleem. De meerderheden kunnen dan voortdurend wisselen, en het zijn niet altijd dezelfden die tegenover elkaar staan. Dat is ook de reden waarom het federalisme slechts kan werken indien het meerpolig is. Een federalisme met twéé is noodzakelijk een overgangsregeling, die ofwel leidt tot integratie, ofwel tot het uiteenvallen van de federatie. In die overgangstoestand bevindt zich de Belgische staat: op weg naar zijn verdwijning. Deze laatste kan slechts worden tegengehouden in de wielen van het democratisch proces zelf stokken te steken. Dit overgangsregime heb ik contrafederalisme genoemd: anders dan in het federalisme kan de meerderheid (in casu Vlaanderen) niet beslissen, anders dan in het confederalisme hebben beide zijden niet de vrijheid om de zaken zelf te beslissen zodra er geen consensus is. Elke zijde kan aldus de andere blokkeren.

In *Der Spiegel* van 25 januari 2000 komt professor Timothy Garton Ash, die in Oxford geschiedenis doceert, dan ook tot de vaststelling, of men dit graag heeft of niet, democratie maar werkt voor zover de minderheid de wil van de meerderheid respecteert, en dat dit veeleer gebeurt naarmate men dezelfde taal spreekt, en daardoor de staten steeds meer "etnisch" gegrond zijn ~ en hij voegt eraan toe dat ook België steeds minder aan die wet ontsnapt.

15. Men moet dan ook goed in ogenschouw nemen wat men allemaal de democratie niet moet aandoen om staatsconstructies in stand te houden die "etnisch" verdeeld zijn ~ in deze oneigenlijke betekenis van het woord, want in België gaat het natuurlijk al lang niet meer om een etnische breuklijn in enge zin. De kans op vrije ontplooiing van de bevolking is veel groter in een betrekkelijk homogene staat. Wat moet een niet-homogene staat dan niet doen om zichzelf in stand te houden? Wanneer politieke structuren worden opgelegd zonder eerbied voor de culturele identiteit leidt dit bij de bevolking die aldus van zijn eenzelvigheid wordt beroofd tot vervreemding, schizofrenie, opportunisme en onverschil-lig-heid tegenover de politiek, verschijnselen die we in Vlaanderen

allemaal veel te lang hebben gekend. Zij blijven voortduren zolang de federale staat uit zelfbehoud kunstmatig andere tegenstellingen gaat kweken dan de nationale. Bovendien wordt het de jongste tijd steeds duidelijker dat de Franstaligen hun minderheidspositie pogen om te zetten in een meerderheidspositie door de Vlamingen te verdelen en andere dan de communautaire breuklijnen daartoe in de verf te zetten. Dit is in wezen de achtergrond van de schutkring rond één bepaalde Vlaamse partij: éénmaal die is uitgeschakeld, vormen de Franstaligen immers de meerderheid binnen de resterende zogeheten democratische partijen. En dat deze Franstalige strategie loont, is aan het beleid van het voorbije jaar ook duidelijk te merken.

IV. Aandachtspunten in de derde dimensie ~ inspraak tegenover machteloosheid:

16. Bekijken we tenslotte even de vraag welke beginselen moeten worden gehanteerd om de erosie van de democratie in de derde dimensie, de uitholling van de daadwerkelijke inspraak van de bevolking in de *res publica*, tegen te gaan. Ik zou er drie willen naar voor schuiven: 1. het primaat van de politiek; 2. een verregaande toepassing van het subsidiariteitsbeginsel en 3. solidariteit koppelen aan culturele integratie of samenhorigheid.

17. Het primaat van de politiek, en dan meer bepaald van verkozen machten boven niet verkozen machten moet opnieuw gezien worden in samenhang met de noodzaak te vermijden dat wie dominant is in één maatschappelijk veld daardoor ook de andere sferen gaat domineren. Het gaat er dus om te vermijden dat dezelfden het op alle terreinen voor het zeggen hebben en dat op één of ander terrein de bevolking zelf niets meer te zeggen heeft. Dit betekent natuurlijk niet dat de hele bevolking voortdurend in alles inspraak dient te hebben, noch dat politici zich met alles moeten of mogen moeien. Maar het zijn wel door het volk gelegitimeerde beslissingen die de grenzen moeten bepalen tussen die maatschappelijke sferen ~ die bijvoorbeeld moeten bepalen tot waar de economie voorrang dient te krijgen, en vanaf waar andere sferen die moeten krijgen.

Het primaat van de politiek houdt ook in dat men zich niet neerlegt bij datgene wat vanuit de partiële logica van één van die sferen, zij het de economie dan wel een andere, als "onvermijdelijk" wordt geduid. Van een democratische politiek is maar sprake wanneer de politiek ook blijft afwegen tussen de sferen en niet capituleert voor de overheersing door bijvoorbeeld de economie, gemotiveerd met een *"There Is No Alternative"*. De politiek moet zich anderzijds ook hoeden voor de ~ aan de TINA-gedachte tegengestelde ~ valstrik van de maakbaarheids-begoocheling. De ideologie van de maakbare mens heeft in de twintigste eeuw rampzalige gevolgen gehad, en een zekere vorm van conservatisme ~ geen avonturen ten koste van een gegroeide leefwereld ~ is in een democratie dan ook een noodzakelijke ingrediënt van het politieke spectrum. De Duitse vredesprijs-winnaar Martin Walser drukte het eerder in dit tijdschrift als volgt uit: "ter plaatse blijven. Geen centralistische visioenen. Vooral geen ethiek voor iedereen. Vooral geen geseculariseerd, op democratie getrimd monotheïsme". Een evenwichtig democratisch politiek bestel is er dan ook één dat ook plaats heeft voor conservatieve partijen, of nog ~ in traditionele, zij het niet geheel juiste woorden uitgedrukt ~ waar rechtse partijen even legitiem zijn als linkse. Politiek populisme is zo ook een even normaal democratisch fenomeen als het tegendeel ervan: een gezonde democratie is juist diegene waarin er tegenbewegingen op gang komen telkens wanneer de slinger teveel in één richting doorslaat. Dat die

tegenbewegingen éénzijdig tot simplistisch zijn, weerspiegelt in zekere zin slechts de eenzijdigheid en het simplisme van de opvattingen waartegen ze reageren. Populisme is een gevolg van vervreemding tussen de politiek en de burger, die zich niet meer herkent in de heersende opvattingen en er zijn verzuchtingen niet in terugvindt. Het zal maar afzwakken naarmate omgekeerd de greep van de "politiek correcte" opvattingen op de politieke evenzeer vermindert. De politiek moet dus aan de verzuchtingen van de bevolking beantwoorden en deze tegelijkertijd voor haar eigen verantwoordelijkheid plaatsen. Mijns inziens is dit opnieuw niet mogelijk zonder een radicale toepassing van het subsidiariteitsbeginsel: de verantwoordelijkheid én beslissingsmacht leggen op het laagst mogelijke niveau dat zulks aankan.

18. Ook niet-verkozenen kunnen in zekere mate de natie representeren. Dit zal in zekere zin de rol zijn van bijvoorbeeld de magistratuur, de vorst, of andere instellingen. Intellectuelen hebben zelfs als belangrijkste taak de ervaring en het erfgoed van hun volk te representeren, maar dan wel ook in die zin dat ze deze ook dit is optillen, begrijpelijk maken, en daardoor ook de betekenis die is ontwikkeld in de cultuur waarin hij of zij is opgegroeid doorgeven. Maar in een democratie dienen in geval van conflict de verkozenen het laatste woord hebben. Ook hier rijst natuurlijk opnieuw op welk niveau de desbetreffende bevoegdheid dient te liggen, en luidt het beginselmatige antwoord terug: op het laagst mogelijke.

19. Bij het structureren van dit beginsel van subsidiariteit zijn cultuurverschillen mijns inziens bepalend. Behalve op het allerkleinste niveau is er geen besluitvorming mogelijk zonder af te stappen van het consensusbeginsel, en houdt elke besluitvorming dus in dat regelmatig een deel van de groep in de minderheid wordt gesteld. Bovendien wordt ook voortdurend een zekere solidariteit geëist tussen de leden van de groep, waarbij allen bijdragen aan maatregelen die slechts voor een deel onder hen onmiddellijk nut hebben. Maatschappelijke rechtvaardigheid en vrede veronderstellen een maatschappelijke ruimte waarbinnen die vrede en rechtvaardigheid wordt georganiseerd. Het is een gevaarlijke illusie te denken dat die ruimte mogelijk is zonder culturele component. Die gedwongen solidariteit kan alleen worden gelegitimeerd door een samenhorigheidsgevoel, wanneer tegenover de verplichting ook een gemeenschappelijkheid staat, een samen deelhebben aan een cultuur. Er is geen enkele legitimatie voor solidariteit waar er geen "wij" is, geen gemeenschap is, anders gezegd. een in zekere mate gemeenschappelijke cultuur.

Betekent dit dat men de democratie maar kan laten werken in een "natuurlijke gemeenschap", zoals die bijvoorbeeld op basis van afstamming zou kunnen worden geconstitueerd? Vanzelfsprekend niet, en wel heel eenvoudig om reden dat zodra we boven de kleinste gemeenschap, de familie of de horde uitstijgen, we in feite als gevolg van de geschiedenis géén zuiver etnische gemeenschappen meer hebben. Elke gemeenschap die de familie of horde overstijgt kan niet op een natuurlijke, maar slechts op een hoofdzakelijk culturele identiteit gebaseerd zijn. Is dit dan een louter imaginaire gemeenschap? Helemaal niet. Wel is het juist dat een gemeenschap maar democratisch kan functioneren indien de leden ervan op één of andere manier, zij het door inbeelding of anderszins, overtuigd zijn dat het om een gemeenschap gaat. Maar dat laatste nu is juist maar mogelijk wanneer die gemeenschap niet louter ingebeeld is, maar gebaseerd is op een

aantal realia die de zuivere inbeelding overstijgen. De zogenaamd ingebeelde gemeenschap die de natie zou zijn is dan ook veeleer een uitgebeelde gemeenschap, een gemeenschap waarin een aantal zaken uitvergroot worden, gesymboliseerd of gemetaforiseerd. Maar om te kunnen worden uitvergroot, gesymboliseerd of gemetaforiseerd moet er wel iets zijn dat kan worden uitvergroot, gesymboliseerd of gemetaforiseerd, een realiteit die kan worden gerepresenteerd.

20. Die gemeenschappelijkheid is gelaagd: wij leven ons leven in concentrische cirkels, waarbij telkens elke kleinere gemeenschap overstegen wordt door een ruimere, met telkens een verdunning van de gemeenschappelijkheid. Op politiek vlak is het anderzijds niet mogelijk om de besluitvorming te versnipperen over een oneindig aantal cirkels. Drie of vier is meestal reeds genoeg: de lokale gemeenschap ~ de gemeente -, het land ~ voor ons Vlaanderen ~ gebeurlijk een groter nationaal geheel ~ de Nederlanden ~ en de gemeenschap van een beschaving ~ ons Westers-christelijk Europa. Het is op die niveaus dat besluitvorming en verplichte solidariteit dienen te worden georganiseerd ~ zij het telkens beperkter naarmate de gemeenschappelijkheid dunner wordt.

Het primaat van de politiek en het organiseren van de verplichte solidariteit op deze welbepaalde niveaus, betekent niet dat andere vormen van groepering dienen te worden uitgeschakeld, in tegendeel. Naast deze politieke gemeenschappen dient er voldoende ruimte te zijn voor andere gemeenschappen, die zich op basis van vrijwilligheid organiseren en aldus de burgerlijke maatschappij vormen. Iedereen van ons identificeert zich vanzelfsprekend niet enkel met zijn lokale, nationale of Europese *Zugehörigkeit*, maar daarnaast ook in meerdere of mindere mate met zijn gezin, zijn familie (clan), zijn bedrijf, zijn beroepsgroep, zijn kerk, de verenigingen waarvan hij deel uitmaakt, enzovoort. Een moderne democratie moet ruimte geven voor de beleving van deze deelidentiteiten, die ook de politieke (nationale) grenzen moeten kunnen overstijgen. Deze vrijheid vindt slechts haar grenzen wanneer private verschillen ook een dominante publieke betekenis gaan krijgen of wanneer men er zich niet toe beperkt deze afwijkende taal, godsdienst, enzovoort privé te beleven, maar deel wil laten uitmaken van de publieke sfeer. Nog juister kan men ook hier weer drie niveaus onderscheiden: op het zuiver individuele vlak dient een zeer grote vrijheid te gelden, die slechts haar grens vindt waar van die vrijheid misbruik wordt gemaakt om de vrijheid van anderen te beknotten. Op het niveau van de burgerlijke maatschappij dient de politiek niet tussen te komen bij de beleving van afwijkende deelidentiteiten op vrijwillige basis, zolang evenwel de noodzakelijke sociale cohesie niet in gevaar komt. Op politiek vlak tenslotte is het uitgangspunt normaal gesproken het territorialiteitsbeginsel, waarbij eenieder verplicht deel uitmaakt van de op dat niveau georganiseerde solidariteit, met uitzondering evenwel voor autochtone minderheden, die hun eigen stelsel van verplichte solidariteit moeten kunnen organiseren.

21. De democratie is er in elk geval niet mee gediend wanneer onze leiders vluchten in grootschalige projecten en niets liever vragen dan hun bevoegdheden zo snel mogelijk kwijt te spelen aan Europa. De Europese Gemeenschap mag evenmin een doornstruik van Jotam worden, die de verscheidenheid verstikt. Universele menselijke waarden worden niet waargemaakt door eenvormigheid op te leggen, maar door elke mens, elk volk en elke beschaving een eigen ruimte te geven om zich met wederzijdse eerbied voor de ruimte van de anderen te

ontplooien. Gaarne citeer ik in dit verband de evaluatie die Hendrik Brugmans maakte van de Franse en de Nederlandse revolutie: *"Het wordt steeds duidelijker dat er in Europa twee tradities bestaan, die zich allebei op de democratie beroepen, maar in hun denken, zo goed als in hun praktijk, diametraal tegenover elkaar staan. laten we ze noemen; die van 1580 en die van 1793, de Nederlandse en de Franse revolutie. De eerste wortelde in Middeleeuwse vrijheden, de tweede dweepte met 'de Vrijheid'. (...) Het is niet uitsluitend te wijten aan uiterlijke omstandigheden dat de Franse revolutie is uitgelopen, eerst op een regime dat "mit la Terreur à l'ordre du jour", en later op een militair, politioneel bewind, met nog nooit gekende 'cultus van de persoonlijkheid' (...). Niets staat de schrijver van de Apologie (Willem van oranje) verder dan juist deze tirannieke en politiek-mystieke visie" (bedoeld is die van J.J. Rousseau). En over de Nederlandse revolutie zegt Brugmans: "Alles wat tendeert naar dictatuur, van links of rechts, moet hier alles vinden wat hun vijandig is: zelfbestuur en tolerantie, echte vrijheden in het concrete meervoud, en het recht van een volk om zijn eigen weg te gaan ~ desnoods tegen de wil van een machtiger land".*

22. De democratie is in onze landen géén recent importproduct en ze heeft er diepe wortels. Vandaag, 1 april, is bekend als de dag waarop Den Briel in handen viel van de geuzen: het was een belangrijke stap in die Nederlandse revolutie, die een krachtige uitdrukking vond in het Placcaet van Verlatinghe, gegrond op oude opvattingen voer volkssoevereiniteit en tegelijk inspiratiebron voor de Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring.

Maar we kunnen nog verder teruggaan in onze geschiedenis: de oudst gedocumenteerde revindicatie van de volkssoevereiniteit in onze landen is de toespraak van Iwein van Aalst op 16 februari 1128, het begin van de opstand van Gent tegen de door de Franse benoemde graaf Willem Clito. *"Toen vroegen de burgers rekenschap aan de graaf (...). Iedereen werd te Gent bijeengeroepen, Iwein werd als woordvoerder van de burgers aangesteld en begon met zijn toespraak:*

(...) Het recht en de heilige eden die wij in uw naam hadden gezworen (...) hebt gij zelf persoonlijk verbroken en uw en onze trouw, die we daaromtrent hebben gezworen, hebt gij geschonden. (...) Mogen de leiders van beide kampen en onze mede-pairs en alle vroede mannen onder de geestelijken en de leken samenkomen in vrede en ongewapend (... en dat zijn een oordeel vellen! (...) Wanneer gij iemand zijt die buiten de wet staat, ga dan weg uit het graafschap en laat het ons toevertrouwen aan een geschikt man die de wet respecteert (...). Iets waardigs kunt gij in dit graafschap niet doen wanneer het tegen onze raad ingaat".

Vandaag dag op dag 872 jaar geleden, op 1 april 1128 werd na het slagen van de opstand van Gent Diederik van den Elzas als graaf ingehuldigd ~ de graaf die door het volk was gekozen tegen de door de Franse koning van bovenaf aangeduide vreemde heerser. Zijn regering werd een van de grootste bloeiperioden voor Vlaanderen. Laat ons samen werken aan een volgende.

Gent, 1 april 2000.

De vrijmaking van de energiemarkt in de Lage Landen

Bart Van Waesberghe

Inleiding

In deze bijdrage wordt dieper ingegaan op de vrijmaking van de energiemarkt in de Lage Landen. Dit actueel en financieel bijzonder belangrijk dossier vormt een uniek voorbeeld van de manier waarop Vlaanderen, door een traditioneel Belgisch-Frans beleid, benadeeld wordt en momenteel niet kan inspelen op de ontwikkelingen die bijvoorbeeld in Nederland, Duitsland, Groot-Brittannië en de Scandinavische landen plaatsvinden.

Het is bovendien een dossier waarmee we het Vlaamse bedrijfsleven kunnen benaderen, niet alleen om meer steun voor de Vlaamse onafhankelijkheid te verkrijgen, maar ook om de Vlaams-Nederlandse integratie in een bredere kring ingang te doen vinden.

De Vlaamse regering zou dit dossier trouwens als een breekpunt moeten gebruiken. Een belangrijk element hierin is het feit dat, na het blokkerende beleid van PS'er Di Rupo, eindelijk een Vlaamsbewuste Vlaming ~ met name VLD'er Rik Daems ~ de vrijmaking van de energiemarkt onder zijn bevoegdheid heeft.

Momenteel is er evenwel nog steeds geen garantie dat op korte termijn in Vlaanderen het spel van vraag en aanbod van energie voluit zal gespeeld worden. Er zitten belangrijke angels en niet te onderschatten spelers onder het gras. Het zal Vlaanderen veel energie en moeite kosten om hierin een eigen beleid te voeren. Dit laatste is, ondanks de dominante aanwezigheid van Suez-Lyonnaise des Eaux, niet onmogelijk. Vlaanderen zou zich op die manier binnen de Europese gremia in een positief daglicht kunnen stellen. We hebben naar buiten uit nu eenmaal dringend nood aan een eigen imagobeleid. In het kader van de Vlaamse staatsvorming is het dan ook niet onbelangrijk om als land nu reeds op een positieve manier op de internationale pers te halen.

In dit artikel worden slechts enkele elementen in een zeer moeilijk en omvangrijk dossier, met vele tientallen belanghebbenden, belicht. De drempel wordt dus niet te hoog gelegd, zodat de lezer inzicht zal verwerven in een voor Vlaanderen uitermate belangrijke sector.

IJdele hoop?

Met de komst van de nieuwe regeringen lijkt de vrijmaking van de energiemarkt in Belgenland in een stroomversnelling te zijn terechtgekomen. Momenteel bestudeert een werkgroep van specialisten de verschillende mogelijkheden. Het zou de bedoeling zijn om de vrijmaking in België versneld in te voeren. Dit betekent in de praktijk dat vooral kleine en middelgrote ondernemingen in de eerste jaren na de vrijmaking goedkoper energie kunnen inkopen en dus tegen goedkopere prijzen zouden kunnen produceren. Voor particulieren zoals u en ik wordt de lat veel hoger gelegd en zal het vermoedelijk nog een tiental jaar duren vooraleer we zelf onze eigen energieleverancier kunnen kiezen.

Het gegeven 'energie' moet hier trouwens zeer eng worden bekeken. Het gaat in hoofdzaak om elektriciteit. De markt voor gas en water blijft vooralsnog afgeschermd. Ruimer bekeken is de telecommunicatiemarkt reeds een tijdje vrijgemaakt, maar voor particulieren was het wachten tot de komst van Telenet

Vlaanderen om daadwerkelijk Belgacom vaarwel te zeggen. Deze mogelijkheid is volledig op rekening van de Vlaamse Regering (Van den Brande) te schrijven. Liberalisering en Wallonië (Frankrijk) zijn nu eenmaal tegengestelde begrippen.

Het is niet onbelangrijk te melden dat het particuliere net voor Belgacom niet echt rendabel is (enorme investeringskosten). De winsten worden in hoofdzaak op de rug van ondernemingen gemaakt. Prijsdalingen die men toekent aan die ondernemingen moeten toch ergens goedgemaakt worden. Daarom valt men terug op de particuliere telefoniegebruikers (u en ik). Daarnaast ziet een verstaatst bedrijf als Belgacom zich verplicht om sterk te rationaliseren (op personeel, premies, operationele diensten). In de nabije toekomst zal dit ook voor andere energieleveranciers en -verbruikers gelden.

In afwachting van het opengooien van de markten en hoofdzakelijk door een ganse reeks Vlaamse eisen hebben de belanghebbende partijen (overheid, elektriciteitsproducenten en intercommunales; gegroepeerd in het *Controlecomité voor Elektriciteit en Gas*) de afgelopen jaren een reeks tariefhervormingen en -verlagingen doorgevoerd. In juni-juli 2000 zullen nog een aantal aanpassingen worden verricht. Op het eerste gezicht ziet het er in Vlaanderen dus goed uit. Maar schijn bedriegt. In wat volgt gaan we eerst in op elektriciteit en aardgas. Daarna komt telecommunicatie aan bod.

De belangrijkste spelers

De belangrijkste spelers in het energiedebat zijn bekend. Eerst en vooral natuurlijk het koppel Electrabel (elektriciteit) en Distrigas (gas), verenigd in de holding Tractebel, dus de (totaal nutteloos geworden) *Generale Maatschappij van België,* dus de Franse mastodont *Suez-Lyonnaise des Eaux*. Deze laatste, gesteund door de Franse energieleverancier EDF *(Energie de France)* en de Franse overheid, heeft er alles aan gedaan om de vrijmaking van de energiemarkt in Frankrijk zo lang mogelijk uit te stellen en dus een monopoliepositie te behouden. Dat is hen ten dele gelukt, met als gevolg dat ook Electrabel-Distrigas, de intercommunales en vooral de Belgische overheid ~ met op kop voormalig minister Di Rupo als goede Franse garantie ~ inzake liberalisering op de rem zijn gaan staan.

Het komt er op neer dat de vrijmaking van de Vlaamse energiemarkt onder Franse en Franstalig-Belgische druk zeer veel vertraging heeft opgelopen. Vlaamse bedrijven zijn momenteel dus niet in staat om hun eigen leverancier/intercommunale onder druk te zetten om goedkopere prijzen toe te kennen en kunnen dus ook niet van leverancier veranderen.

Om te winkelen ligt de grens momenteel immers op een onbereikbare 100 miljoen kWh (100 MW) (elektriciteit) en 25 miljoen m^3 (aardgas). Dit is enkel bestemd voor zeer grote bedrijven en multinationale ondernemingen (gezamelijke inkoop) zoals Ford Genk, BASF, Bekaert en dergelijke. Die ondernemingen zijn dan ook met de glimlach overgestapt op buitenlandse leveranciers. Dat heeft zeker niet alleen met de prijs, maar vooral ook met dienstverlening ~ dus klantentevredenheid ~ te maken.

Daarnaast zijn er ook de intercommunales, in wezen de Vlaamse steden en gemeenten. Hiermee zijn we in de typische Vlaamse dorpspolitiek beland. Het gaat om zuivere intercommunales (volledig in handen van steden en gemeenten) en gemengde intercommunales (zowel privé-kapitaal als steden en gemeenten). Zij verzorgen in opdracht van en onder contract met Electrabel/Distrigas de

levering en verrekening van energie in hun gebied en krijgen daar een niet onaardige vergoeding voor.

Politieke partijen kunnen in die intercommunales dus postjes verdelen (iedereen weet wat dit in Wallonië betekent, maar ook in Vlaanderen is het een geliefkoosde politieke bezigheid) en onze lagere besturen strijken daar jaarlijks een stevige bonus op. Zij hebben er dus alle (korte termijn) belang bij dat de Electrabel en Distrigas zoveel mogelijk winst maken, dus dat de prijzen zo hoog mogelijk blijven. Frankrijk, Electrabel/Distrigas en de meeste Vlaamse steden en gemeenten zijn in dossier dus objectieve bondgenoten. Het is dus eenzijdig om te verwijzen naar de dominantie van Frankrijk in het Belgische nutsgebeuren.

Die intercommunales ~ met uitzondering van een beperkt aantal steden zoals Hasselt, onder druk van huidig Vlaams minister Steve Stevaert ~ hebben net voor het in gang zetten van de liberalisering, nog snel een lange termijn overeenkomst gesloten met Electrabel/Distrigas en zichzelf dus tot na 2010 van een vast inkomen verzekerd. Dit gebeurde zogezegd onder druk, maar ook dit moet met een korreltje zout worden genomen. Dé Vlaamse steden en gemeenten staan duidelijk op de rem en als klanten worden wij gewoon gegijzeld. We hebben totaal geen inspraak. Beslissingen worden boven onze hoofden heen genomen.

Dit betekent evenwel dat de meeste Vlaamse inwoners (en kleinere ondernemingen) in principe nog voor lange tijd vasthangen aan Electrabel/Distrigas, dus niet van leverancier kunnen veranderen en wat prijsstelling betreft volledig afhankelijk zijn van het Controlecomité-kransje.

We mogen in dit kader trouwens niet vergeten dat de Europese Unie eist dat in een vrijgemaakte energiemarkt de productie/levering en verkoop van energie volledig worden gescheiden. Er moeten afzonderlijke juridische entiteiten ontstaan die worden gecontroleerd door een overheidsorgaan met beslissingsmacht. Het Belgisch Controlecomité heeft tot op heden enkel een adviserende bevoegdheid. Over de scheiding tussen transport en verkoop is tot op heden nog niets beslist.

De bevoegdheidsverdeling

Ondanks het bovenvermelde speelt in dit dossier toch de aloude germaans-romaanse grens binnen Europa. Grof geschetst staan de germaanse (noordelijk gelegen) landen open voor de vrijmaking van de energiemarkt. De romaanse landen blokkeren. Zoals vanouds wil Vlaanderen wel meegaan met germaans Europa, maar wordt het binnen de Belgische context meegezogen in de romaanse onwil.

Naar buitenuit worden grote principes verkondigd. Energie wordt nu eenmaal beschouwd als een basisdienstverlening, waarop de overheid een zekere controle moet kunnen uitoefenen (zie de zogenaamde operationele autonomie, ingeschreven in de statuten van Tractebel) en waar het wisselende spel van vraag en aanbod niet op van toepassing zou mogen zijn. In werkelijkheid gaat het om zelfvoorziening: de partijpolitieke controle met afspraken van-staat-tot-staat op een winstgevende sector. Moest het aan de échte Vlaamse bewindslui gelegen hebben, dan zouden zowel Electrabel, Distrigas als Belgacom al lang beursgenoteerd zijn. Hun privatisering zou via de beurs hebben plaatsvonden met de mogelijkheid van u en ik om aandelen te kopen. Maar zou werkt het in

Belgenland niet. Het gaat hier in wezen om heimelijke achterkamerpoltiek en verkoop om culturele (lees: Franstalige) redenen.

'Energie' is nog steeds een federale bevoegdheid en de Vlamingen mogen zeggen wat ze willen: Wallonië beslist. In het verleden hebben de Franstaligen dit dossier volledig naar zich toegetrokken en vooral Di Rupo heeft Electrabel en Distrigas (maar ook Belgacom, zie het dossier Telenet Vlaanderen en de ganse discussie rond de nummeroverdraagbaarheid) steeds een hand boven het hoofd gehouden. Dit is een doorn in het oog van de Vlaamse Minister voor Energie Steve Stevaert, die als voormalig voorzitter van de zeer actieve Limburgse intercommunale Interelectra, vertrouwd is met het dossier en de vrijmaking versneld wil invoeren. Zo onderneemt Vlaanderen pogingen om de lat voor het vrij winkelen op korte termijn te verlagen van 100 MW tot 20 MW.

Er rijzen evenwel problemen. Eerst en vooral natuurlijk de aloude communautaire discussie tussen Franstaligen en Nederlandstaligen. Net zoals alle grote dossiers (lees: dossiers die belangrijk zijn voor welzijn en welvaart van de burger) kan ook de discussie rond de vrijmaking van de energiemarkt in België herleid worden tot een Vlaams-Waalse kwestie. Het zal de lezer trouwens niet verbazen dat de provincie Henegouwen het grootste deel van de Europese subsidies heeft aangewend om het elektriciteit- en aardagsnet te moderniseren. Dit geeft men niet graag uit handen, maar is in zekere mate wel ten koste gegaan van duurzame werkgelegenheid.

Anderzijds wordt er ook een Vlaams partijpolitiek spelletje gespeeld. De Vlaamse Minster voor Energie is dus een SP'er (Stevaert), de federale Minister voor Energie een VLD'er (Daems) en de woordvoerder van de intercommunales is Jos Ansoms (een CVP'er). Iedereen weet dat (toch voorlopig nog) dé machtsbasis van de CVP (net zoals de PS in Wallonië) de (kleinere) gemeenten zijn. Alhoewel de CVP momenteel in de oppositie zit, blijven ze een grote macht uitoefenen om de liberalisering niet al te snel ingang te doen vinden. Dit maakt het ganse dossier zeer complex.

Om het hoekje kijkt de almachtige Europese Unie toe. Die is allerminst tevreden met wat in Frankrijk en België gebeurt. Vooral de lange termijncontracten tussen Electrabel/Distrigas en de meeste Vlaamse steden en gemeenten, liggen 'Europa' zwaar op de maag. Zo werd onder voormalig EU-Commissaris Karel Van Miert zelfs een onderzoek tegen België opgestart.

Onder druk van verschillende 'nationale' belangengroepen heeft de Europese Unie het zich trouwens niet gemakkelijk gemaakt. De vrijmaking van de energiemarkt is een Europese richtlijn. Dit betekent dat de markt tegen een bepaalde datum volledig moet zijn vrijgemaakt en dat dit in bepaalde stappen (gradueel) moet gebeuren. Zo moet tegen het jaar 2000 een goede 40% van de elektriciteit- en aardgasmarkt vrij zijn. 40% lijkt natuurlijk heel wat, maar in werkelijkheid gaat het in Vlaanderen slechts om een honderdtal bedrijven. Dit is dus meer voor de vorm.

Niets weerhoudt er bepaalde lidstaten van om hun energiemarkten vroeger open te gooien. Dit is bijvoorbeeld recent het geval in Duitsland en Nederland. De Scandinavische landen staan op dit vlak nog veel verder.

Het pervers effect van vrijmaking

Grote bedrijven in die landen beschikken dus over een concurrentieel voordeel ten opzichte van andere landen, want hun energie- en productiekosten dalen. In de Scandinaviche landen en Duitsland is de volledige energiemarkt voor bedrijven vrijgemaakt. In Nederland gaat het iets minder ver: vanaf 1999 bedrijven die maandelijks meer dan 2000 KW elektriciteit en 10 miljoen m^3 gas afnemen, vanaf 2002 3x80 ampère (ongeveer 45 KW) en meer dan 170 000 m^3 aardgas. Vanaf 2006 is iedereen ~ inclusief particulieren ~ er vrij.

Zo krijgen we op de Nederlandse markt het vreemde gegeven dat Electrabel Nederland (jawel, en dit gesteund door de overname van de belangrijke Nederlandse stroomproducent EPON) in Nederland ware dumpingprijzen aanbiedt. Dit gebeurt niet langer tegen een vast tarief, maar wel één enkele vaste prijs per kWh. Vlaamse klanten daarentegen zitten volledig vast in de reeds decennia gehanteerde tarieven van Electrabel België. Dumpingprijzen, die onder meer in Nederland worden aangeboden, worden dus onrechtstreeks gefinancierd door hoge Belgische tarieven.

Daarnaast werd een tweetal jaar geleden in Amsterdam een heuse energiebeurs geopend (APX), waar belanghebbende partijen (ook bedrijven) energie kunnen kopen en verkopen. Zo zijn onder meer Ahold, KLM en KPN in het kader van een gezamenlijke sectoriële inkoop op die beurs actief en genereren er mooie winsten. Wel, één van de belangrijkste aandeelhouders van die beurs is precies Electrabel. In eigen land houdt men dus de vrijmaking tegen, maar in het buitenland is men wel dominant aanwezig. We verwijzen ook naar de overname van de Zwitserse producent/leverancier EOS en de activiteiten van Tractebel in Latijns-Amerika en ~ zij het met dramatische gevolgen ~ in Kazachstan.

De Nederlandse overheid heeft zich hier vorig jaar tegen gewapend door overmacht (het principe van reciprociteit) in te roepen. Electrabel Nederland wordt met andere woorden geconfronteerd met Nederlandse invoerbeperkingen. Nederland wil enkel die buitenlandse leveranciers op de eigen markt vrij spelen geven als hun land van herkomst even ver staat met de liberalisering. Daardoor heeft Electrabel Nederland een groot aantal offertes moeten intrekken. In Duitsland is er zelfs sprake van echt amateurisme. Zowel Electrabel als Tractebel hebben er een kantoor en slagen er zelfs in om tegen elkaar op te concurreren. Dit is totaal onbegrijpelijk, maar wel typisch Belgisch.

Het gaat nog veel verder. Vrijmaking van de energiemarkt mag immers niet automatisch gelijkgesteld worden met goedkopere prijzen. In een eerste fase zullen de prijzen inderdaad enorm snel dalen, zelfs vrij snel tot zogenaamde bodemprijzen, als gevolg van een genadeloze concurrentieslag. Enkele jaren na de vrijmaking (onder meer door gestegen productiekosten) zullen klanten dan weer geconfronteerd worden met stijgende prijzen. Dit principe is eigenlijk voor elke bedrijfstak van toepassing, zie de toestand in de luchtvaartsector.

Het is zelfs niet uitgesloten dat binnen hier en twintig jaar de energiemarkt terug volledig in handen is van de overheid. We verwijzen hier naar de Verenigde Staten, waar de concurrentieslag geleid heeft tot talloze faillissementen bij energieproducenten en -leveranciers en een lamentabele dienstverlening (er moet toch ergens bezuinigd worden). De Amerikaanse overheid heeft dan de beslissing genomen om het energiegebeuren volledig naar zich toe te trekken. Aan de liberalisering kwam daarmee abrupt een einde.

Het Europese energiegebeuren is bovendien in handen van een select clubje. Iedereen die een beetje de golf van fusies en overnames volgt, weet dat er op zijn zachtst gezegd een kruisbestuiving plaatsvindt. Energiebedrijven kopen zich bij elkaar in en verdelen op die manier onrechtstreeks de markt. Dit is een ander soort liberalisering dan de prijsconcurrentie. Op termijn zal dit leiden tot een aantal mastodonten, met verschillende 'kleinere' leveranciers en producenten als aandeelhouders. Een nieuwe vorm van monopolies. Concurrentie moet dan ook niet al te letterlijk worden genomen.

Waar staan Vlaanderen en Nederland?

Op de energiemarkt vinden belangrijke verschuivingen plaats. Dit is slechts een voorzichtig begin. De recente overname in de telecommunicatiesector van het Duitse Mannesmann door het Britse Vodafone (ter waarde van maar liefst 8000 miljard frank) geeft de omvang van toekomstige operaties aan.

Eerst en vooral willen we duidelijk stellen dat de overname van Tractebel door het Franse Suez-Lyonnaise des Eaux voor Vlaanderen op korte termijn op een klein drama neerkomt. Het houdt de liberalisering in ons land tegen, bedrijven kunnen zich het spel van vraag en aanbod niet eigen maken (eigenlijk een soort concurrentievervalsing), de particulieren worden gegijzeld en we kunnen ons aanhangwagentje niet vasthaken aan de ontwikkelingen die in een aantal landen rondom ons plaatsvinden. Het zogenaamde ravijn tussen Essen en Roosendaal wordt daarmee alvast op korte termijn iets breder. Wie een beetje de Franse bedrijfswereld en mentaliteit kent, zal beseffen dat Vlaanderen inzake elektriciteit en gas in de toekomst weinig accenten zal kunnen leggen. Tractebel zal vermoedelijk wel dé energiepoot van Suez worden, maar dat zal onder volledig Franse controle gebeuren.

De vrijmaking van de energiemarkt biedt enorme mogelijkheden en op het terrein is er sprake van een heuse kruisbestuiving tussen Vlaanderen en Nederland. Electrabel is vrij actief in Nederland. Ze heeft, ondanks de invoerbeperkingen, toch een aantal grote Nederlandse bedrijven onder contract (onder meer Philips), is er eigenaar van een grote stroomproducent (EPON) en is aandeelhouder van de Amsterdamse APX-beurs.

De Nederlanders zijn zich bovendien bewust van het ongenoegen bij heel wat Vlaamse bedrijfsleiders over de houding en dienstverlening van Electrabel en zijn reeds volop en succesvol de Vlaamse markt aan het verkennen (vooral dan ENECO en de combinaties NUON-ENW-GAMOG-EWR en ESSENT (PNEM-MEGA LIMBURG-TREADON).

Het zal de lezer trouwens niet verbazen dat Nederlandse leveranciers ook in Wallonië klanten willen winnen. Die leveranciers verklaren allemaal in koor dat Waalse bedrijven maar matig geïnteresseerd zijn in energie uit Nederland. Ze houden het liever bij Electrabel én het Franse EDF. Dit bewijst opnieuw dat ook in dit dossier op langere termijn Vlaanderen en Nederland nauwer gaan samenwerken. Dit geldt ook voor Wallonië en Frankrijk.

Hierbij moeten de Belgische voorstanders van de actieve welvaartstaat wel definitief afscheid nemen van het amateurisme. Een voorbeeld. Inzake het plannen van tariefverlagingen voor de komende jaren heeft de federale regering recent een studie gekocht bij het extern adviesbureau Wefa. Uit een vergelijking van de prijzen tussen België enerzijds en de ons omringende landen anderzijds zou, volgens Wefa, blijken dat Electrabel gemiddeld 10% duurder is. Dit is een

totale onderschatting van de werkelijkheid. Onder meer Fabrimetal wees er terecht op dat Wefa dat de studie gebaseerd was op de prijzen voor het eerste kwartaal van 1999. Er werd dus geen rekening gehouden met de (bescheiden) Belgische tariefverlagingen van september 1999, noch met de enorme prijsdalingen in de ons omringende landen vanaf januari 2000. Dit is een blunder van formaat die bij veel buitenlandse energieleveranciers de wenkbrauwen heeft doen fronsen.

Besluit

Op 28 december 1999 zei Louis Tobback in Humo het volgende toen hem gevraagd werd of Vlaanderen bij Nederland moet aansluiten: "Ik wil dat we stilletjes in elkaar opgaan. Maar ik maak mij daar geen zorgen over, want die evolutie is volop bezig." De huidige burgemeester van Leuven heeft gelijk. Er is een volkomen natuurlijke evolutie bezig.

De afgelopen maanden werd dit enkel bevestigd: Vlaanderen en Nederland zijn economisch aan het vervlechten. Frans Crols, directeur van het financiële weekblad Trends, maakt in het nummer van 16 december 1999 gewag van een "Vlaamse golf" in Nederland. Er zijn o.a. de activiteiten van de GIMV in Nederland en de overname van EPON. Vlaming Karel Plasman (voorheen VISA Europa) leidt het Nederlandse klantennet van Rabo Bank. Vlaming Marc Gedopt werd hoofd van ABR/PGGM Capital Holding. Vlaming Paul Lembrechts, toch niet de eerste de beste want directeur-generaal van één van de vier regio's van Fortis Bank België, is vanaf 1 januari directeur van het internationaal netwerk consumentenbankieren van die andere Nederlandse grootbank, ABN Amro. Lutgart Van den Berghe (Universiteit Gent) werd door het managementblad voor vrouwen Avanti, uitgeroepen tot de machtigste dame in Nederland.

Op academisch vlak is er ook goed nieuws te melden. Voormalig SP-voorzitter en Euro-Commissaris Karel Van Miert zal in de lente 2000 voorzitter worden van Nijenrode Business University. Professor Philippe Naert leidt het Tilburg Institute for Advanced Managementstudies en professor Luc Soete is één van de sterktehouders van Universiteit Maastricht, waar trouwens heel wat Vlamingen doceren en die nauw zal gaan samenwerken met het Limburgs Universitair Centrum. Recent kondigde T-Interim, het uitzendbureau van de Vlaamse VDAB, aan dat het in zee gaat met de Nederlandse nummer twee, Start.

In dit licht zou Vlaanderen er beter aan doen om het verankeringsdebat een nieuwe wending te geven. Men moet streven naar een Nederlandse verankering. Met Vlaamse verankering ~ gezien onze particularistische ingesteldheid ~ zullen we er slechts met veel moeite in slagen om op belangrijke terreinen een wereldspeler te worden. Vlaanderen zou zich op die manier kunnen losrukken uit de Franse en Franstalig-Belgische economische houdgreep.

Eén van de terreinen waarop naar hartelust kan worden gewerkt, is precies het ganse energiedossier. Daarin speelt de nakende verkoop van Telenet en de kruisbestuiving tussen Nederlandse energieleveranciers en het duo Electrabel/Distrigas een belangrijke rol. Het is aan onze Vlaamse politici om op die basis een lange termijnproject op poten te zetten, zodat een sterk Vlaams-Nederlands netwerk tot de hoogtechnologische top blijft behoren.

Mijmeringen over de twintigste eeuw

Stijlvol achteruitkijken met Jacques Claes[1]

Lic. hist. Peter van Windekens

De laatste jaren zijn op de boekenmarkt heel wat titels verschenen die op één of andere manier een overzicht wensen te bieden van de belangrijkste politieke of sportieve gebeurtenissen van de laatste eeuw van dit tweede millennium. De meest bekende publicaties terzake, althans bij het grote publiek, zijn de zogeheten *Chronieken van de 20ste eeuw*. Hun uitgave berust echter veelal op het procédé van 'veel platen ~ weinig tekst'. Alle grote, vooral commerciële, uitgeverijen in binnen- en buitenland hebben zich bezondigd aan één of meer van zulke edities.

Af en toe voelde ook een enkeling zich geroepen om zijn/haar overzicht te geven. Zo steekt journalist Marc Reynebeau zijn *'belgitude'* niet onder stoelen of banken in *De eeuw van België*[2]. Anderen namen ~ op zeer wetenschappelijke wijze dan ~ één of ander bepaald minder fraai (politiek) facet van de twintigste eeuw onder de loupe. De Britse historicus Eric Hobsbawn[3] ontwaarde in deze, bijna afgelopen, eeuw heel wat totalitaire trekjes. Of verkiest u meteen het even monumentale *Livre noir du communisme* van Stéphane Courtois en anderen[4] om te moeten vaststellen dat een twintigste eeuwse ideologie als het marxisme voor miljoenen mensen niet meteen de bevrijding vanonder één of ander juk te weeg bracht?

Nochtans zijn er ook auteurs te vermelden die een iets bescheidener bijdrage hebben willen leveren. Hierbij denk ik in het bijzonder aan Marc Hooghe met zijn *Het wordt nooit meer als vroeger*[5], en vooral aan Jacques Claes' *Mijmeringen over de twintigste eeuw*[6]. Beide schrijvers belichten in hun boek ~ aan de hand van verschillende factoren ~ de wijzigingen die zich op allerlei vlakken hebben voorgedaan in onze samenleving na voornamelijk de tweede wereldoorlog. Het is dus omzeggens vanzelfsprekend dat beide werken raakpunten vertonen.

Maar, hoewel historicus, heeft Hooghe een meer politologische en sociaal-economische benadering van de 'feiten' gegeven. Professor emeritus Jacques Claes schildert schildert als cultuur-psycholoog de dingen eerder vanuit zijn rijke menselijke en academische ervaring. Een belangrijke Gentse boekhandel plaatste Claes' boek zelfs tussen zijn aanbod aan historische werken.

Het boek van Hooghe is onderverdeeld in een zevental hoofdstukken (met telkens hun bijhorende kapittels), waar Claes zich schijnbaar beperkt tot twee grote onderdelen die echter verder uiteendwarrelen in verschillende tientallen kleine *'units'*. In feite doet zijn werk terugdenken aan de 'Essais' van Montaigne (1533-1592)[7] waarin deze zich inlaat met honderd en één onderwerpen uit de zich voor hem openbarende wereld. Die versnippering lijkt op het eerste gezicht tot een onontwarbaar kluwen te leiden, maar bij nader toezien (en vooral lezen) kan men al die kapitteltjes reduceren tot ongeveer evenveel hoofdstukken als bij Hooghe. Er zit dus alleszins een lijn in het boek van Claes.

Na de lezing van de beide werken komt men ontegensprekelijk tot de vaststelling dat de impressies van Hooghe op journalistieke gronden berusten. Claes daarentegen put, zoals hoger werd gezegd, uit eigen belevenissen om de rond hem heen grijpende veranderingen meer te kunnen duiden. Dit maakt zijn boek

ook van meetafaan interessanter en boeiender. Bovendien hanteert hij een op sommige momenten prachtige literaire stijl, waarbij de koele, eerder afstandelijke weergave van Hooghe's verhaal totaal verbleekt. Als Hooghe een toeschouwer, een afstandelijke getuige is, dan mag Claes zondermeer 'mede-acteur' heten.

Een kraaknette samenleving...

Een steeds terugkerend thema bij Claes is de reuk, de geur, het aroma van mensen en dingen, of juist het ontbreken ervan. Voor de schrijver is de aanwezigheid van dit alles als het ware een maatstaf om verleden en heden met mekaar te vergelijken. Men kan zich niet van de indruk ontdoen dat Claes zich hiervoor inspireerde op één van de grootste Franse auteurs van onze tijd, Marcel Proust (1871-1922) met name, en diens *Du côté de chez Swann* uit de cyclus *A la recherche du temps perdu*[8], al dan niet vermengd met een vleugje epicurisme op zijn Felix Timmermans...

Voor Claes is heden ten dage alles (té) *clean*, wit en reukloos. Als voorbeeld geldt de propere huiskamer van nu, de reinigingsmiddelen allerhande, de machines die niet meer rieken, en daartegenover staan de welriekende geboende vloeren en de geurige keukens van vroeger. Hiermee hangt onafscheidelijk onze huidige manie samen om alles in te pakken en te verpakken... tegen besmettingsgevaar. Claes vindt glas, een reukloze, anorganische en tijdloze materie, een beste illustratie van deze zielloze moderne levenstoestand; hij gaat zelfs nog verder, waar hij zegt: *"het cleane, reukloze, machinistische van Amerika en de moderne wereld vindt zijn weerspiegeling in de woestijn. Er zijn geen kiemen, er is geen vocht, geen groei aanwezig... Geuren melden de tijd van afgang en verrotting. Daar zijn wij in onze afkeer voor verval niet van gediend."*

De nieuwe communicatiemiddelen

Jacques Claes hecht als psycholoog veel betekenis aan communicatie. Dit verschijnsel is doorheen de tijd eveneens aan tal van veranderingen onderhevig geweest. Aldus onderscheidt de auteur op communicatief vlak verschillende gespreksvormen met een eigenwaarde patroon, naargelang de cultuur waar zij deel van uit maken. In het kapittel *'Tumacacore'* wordt de mogelijkheid onder ogen gezien van een eenvoudige, gewone dialoog, die wij, zoals Claes zelf zegt, in het Westen meer en meer dreigen te verliezen. *'Nyaragongo'* verhaalt hoe het verlaten karakter van de Afrikaanse jungle door het voeren van een gesprek met menselijkheid gevuld wordt. In een derde kapittel *'Lamia'* (een Griekse stad) verwoordt Claes de zienswijze dat converseren de eerste sociale menselijke handeling is. Met 'bergend spreken' denkt hij weemoedig terug aan de gesprekken die zijn moeder en grootmoeder aan zijn wieg of op de trein met elkaar voerden. Tenslotte stelt de schrijver niet zonder enige verbazing vast dat discussies die de volwassenen in zijn jeugd plachten te voeren, en die trouwens met heel wat ritueel gepaard gingen, hebben moeten wijken voor avonden gezeten voor de televisie.

Die televisie is trouwens ook een levend symbool van de moderne tijd. Zij vierendeelt de zintuigen: horen, ruiken, ja, aanraken is er bij het grijze scherm niet bij. De visuele capaciteit staat omgekeerd evenredig tot de tactiele bereikbaarheid. In dit verband spreekt Claes over Francesco Petrarca (1304-1374) die de Mont Ventoux beklom om 'alles te kunnen waarnemen'. Eens op de top, deed hij echter aan introspectie en vroeg zich zelfs af wat hij er stond te doen...

De tv heeft de tijd en de ruimte overhoop gehaald. Toen Claes de begrafenis van Churchill (1874-1965) op de televisie volgde besefte hij maar al te goed dat de dichtheid van het scherm in feite afstandelijkheid betekent. Immers, wie ter plaatse is krijgt de juiste indruk van de belangrijkheid van het gebeuren, van het verdriet, van de neerslachtigheid, van de droeve stemming. De tv wijzigt de boodschap in haar totaliteit. Plato zou de televisie hebben bestempeld als 'het nabootsen van de werkelijkheid'.

Verder is de televisie zó complex en zó duur dat alles dient te worden samengebald. Ingewikkelde kwesties moeten vereenvoudigd en in kort bestek gevisualiseerd wegens de kosten die het meebrengt, maar ook om aan de verwende kijker tegemoet te komen. Met Marc Hooghe kunnen wij hieraan toevoegen dat de diepgaandheid en de grondige analyse van de berichtgeving geen plaats krijgen. Ieder van de kijkers zal aan zijn/haar trekken komen. Wij weten over alles iets, maar niet noodzakelijk meer dan vroeger. Alles draait rond losstaande feitjes.

Traagheid, nochtans de tijd van de grote dingen in het leven vindt Jacques Claes, wordt nu snel ervaren als ter plaatse getrappel en gezannik. Ook Marc Hooghe haakt hier verder op in. Door de communicatiemedia, de televisie op kop, is de wereld verworden tot een *'global village'*, zodat een nieuwsje in een fractie van geen tijd de aardbol rondtrekt. Maar meer massacommunicatie heeft niet noodzakelijk meer communicatie tot gevolg, integendeel: een boodschap van (zender) A naar (ontvanger) B dient minstens een reactie (*feedback*) te weeg te brengen vanwege deze laatste naar de eerste toe, opdat van communicatie sprake zou zijn. Het apatische staren naar het scherm en enige commentaar of een gebaar kan moeilijk als een 'antwoord' worden beschouwd op wat men waarneemt en hoort op de buis.

Volgens Claes maakt de vrije val van het leervak geschiedenis ook deel uit van bovenvermelde ontwikkeling. Geschiedenis is in het verdommenishoekje geraakt: al wat telt is het heden, al dan niet vervang- of aanpasbaar door de telematici in virtuele realiteit en in internet. Vandaar de vraag waarom men tegenwoordig toch zo graag en veel van een 'kennismaatschappij' spreekt.

De meetbaarheid van alle dingen

Een andere vaststelling bij Claes heet te zijn dat 'het meten van de dingen', nog een uitvinding van de oude Grieken, tegenwoordig tot een manie is uitgegroeid: psychometrie, econometrie (...) Meten is tevens macht. Hoe scherper wij meten in elk opzicht, hoe meer in elk domein beheersbaarheid zich manifesteert. Doordat de metende de dingen kwantitatief geëgaliseerd heeft, zijn er in beginsel geen barrières meer om hen te betreden. Metend maakt men zich tot maatstaf en verwerft men macht. Het kan nochtans ook die richting uitgaan-en hiermee treden wij eventjes buiten het boek van Jacques Claes-dat de 'meetactiviteit' zelf geen duiding meer verdraagt. Dit ondervond de communist Jef Turf toen hij in het Koninklijk Metereologisch Instituut (KMI) te Ukkel radioactieve neerslag mat tijdens de Koude Oorlog. Hij mocht zo goed mogelijk 'meten', maar praten over de 'onzichtbare catastrofe' was hem niet toegestaan. Turf stond voor de keuze: meten en zwijgen, of buiten...[9]

In feite is de hele werkelijkheid gemeten vlakbij en onder handbereik, alsook homogeen. Zij is een som van onmiddellijk bereikbare en koopbare dingen geworden. Het beste voorbeeld ter illustratie hiervan vindt Claes terug in het

shoppen in een grootwarenhuis en dan nog liefst in de VS. De diversificatie en de strategische gerichtheid van de 'objecten' maken telkens nieuwe facetten, onderfacetten en nevenfacetten van het 'ik' wakker. Vroeger ging men naar een winkel om te overleven, nu om op te leven of zich uit te leven.

De nieuwe geborgenheid van het ego

Ondanks de *global world* van vandaag, de wereld ons dorp, voelt de hedendaagse mens, dixit Jacques Claes, zijn naaste gebuur niet effectief dichterbij zijn. Vroeger vond men de meeste geborgenheid terug in de huiskring, rond de tafel bij de familie. Voor een kind was zwijgen en luisteren een onvervreemdbaar onderdeel van een gesprek. Veel en lang gepalaver en gediscussieer gingen niet vooraf aan een genomen beslissing. De schoolkeuze wekte derhalve niet de schijn te zijn opgedrongen. Het eten en de kledij die de ouders oplegden werd zondermeer geaccepteerd. Als kind wist en besefte men immers dat zij het goed voor hadden. Dit neemt niet weg dat er uitschuivers waren: niet steeds was men als kind tuk op de 'vervelende wandelingen in het park'. Gedurfd voor een psycholoog is wel dat Claes de opvoeding van zijn ouders diametraal tegenover de wetenschapsleer van een Freud, Spock, Adorno en *tutti quanti* plaatst, hoewel hij diezelfde Freud en zijn theorieën als één van de grote verworvenheden van de twintig eeuwse psychologie beschouwt.

Historisch gezien wist de mens zich volledig, helemaal geborgen, zolang de aarde het middelpunt van het heelal vormde. Sinds Nicolaus Copernicus (1473-1543) heeft dit egocentrisme brutaal plaats gemaakt voor excentrisme. Als reactie hiertegen is de mens zich dan maar zelf centraal gaan stellen, o.a. door middel van de voornoemde psychologische wetenschap. Jacques Claes spreekt over de uiteindelijke ego-ptolemisering. Derhalve hebben wij ook hier weer afstand(elijkheid) weten te overbruggen en het 'ik' tot toetsteen van alles gemaakt, wars van elke ideologie. 'Mijmeringen' geeft enkele treffende voorbeelden van deze hedendaagse 'ik beleving':

a) Kledij ~ denk maar aan de jeans ~ is een bevoorrechte ruimte om het 'ego' in op te voeren, en om dat ego vorm te laten krijgen in de steigers van een imago. Consultants weten op voorhand hoe de mens zijn 'image', zijn imago belangrijk acht, er gevoelig voor is. Zij gaan bijgevolg over tot de creatie ervan voor al wie het wenst.

b) Ik moet raad weten met mijn voelen en gevoelens. Deze kunnen niet anders dan tot emoties open te barsten. Men gaat zich hiervoor het liefst bewust identificeren met één of meer facetten uit het leven van een (aflijvig) persoon. Denken wij maar aan de ontstane gekte en drukte rond de dood van Prinses Di, respectievelijk koning Boudewijn. De aldus tot stand gekomen emoties gaan zichzelf voeden en een eigen leven leiden. Een soortgelijk fenomeen, maar dan in extreme vorm, is het hooliganisme. Het ontbrandt door de aanstekelijke vreugdetaferelen waar voetballers zich vandaag aan over geven, na het scoren van een doelpunt. Dit staat in schril contrast met vroeger toen de nog jonge(re) Claes naar 'den Beerschot' trok. Naast het volkse element behoefden de toenmalige emoties allesbehalve agressie op en naast het veld.

c) Tegenwoordig herleidt men ten persoonlijken titel gemakkelijkerwijze hele hopen werkelijkheid tot 'ik'. Het ego neemt men tot maatstaf. Een inspanning leveren is slechts de moeite waard als het eigenste ik er beter

van wordt. In een relatie staat het ego evenzeer centraal, zolang 'ik' er maar niet onder ga lijden.

Jacques Claes waarschuwt ervoor dat wij niet alles zouden laten 'verikken'. Zo deed koning Midas alles wat hij aanraakte in goud veranderen... ook zijn eten.

De verengelsing

Claes ontwikkelt een tweeledige verklaring voor de huidige hegemonie van het Engels. De taal ademde in de 19de eeuw een cultureel-psychologische hegemonie uit vanwege een Brits-Duitse noordelijke beschaving tegenover het katholieke Romaanse Europese zuiden van Europa. De verwantschap van het Engels met de superieure technologische cultuur en heerschappij van het Noord-Amerikaanse continent heeft in de twintigste eeuw de definitieve doorbraak van de angelsaksische economische denkwijze tot stand gebracht (p.40-41). In dit verband kon de auteur reeds vroeger verwijzen naar de mechanisering en machinisering van alle facetten van het leven. Dit fenomeen vormt in feite ook de verdere leidraad voor de ontwikkeling van de gebeurtenissen in zijn boek. Marc Hooghe stelt hetzelfde vast in zijn werk, maar dan op een andere manier. Hij spreekt in dit verband over de hegemonie van het economische en het dogma van de economische onfeilbaarheid. Morele waarden en de macht van de overheid wijken voor de macht van de economie. Desniettemin valt het hem op dat men meer aandacht is gaan besteden aan post-materialistische thema's zoals leefmilieu, mensenrechten, anti-discriminatie enz... Uit reactie misschien?

Autobiografische elementen

Het aantal belangrijke autobiografische elementen in 'Mijmeringen' is eerder beperkt van aard. Desniettemin worden ons toch enkele gegevens aangereikt:

– Claes' noviciaat bij de paters Jezuïeten in Drongen (het opleidingscentrum bij uitstek voor kandidaat-paters) duurt slechts korte tijd, maar hij denkt er zeker niet met verbittering aan terug. Kritiek oefent hij wel uit op het gebrek aan belangstelling voor de natuur dat men tijdens de opleiding betoonde. Volgens Claes nam dit soms zelfs totalitaire vormen aan.

– Het gebeuren van en na de Tweede Wereldoorlog heeft Claes sterk beïnvloed. Het schokte het tot dan toe onbekommerde jongensbestaan en verkortte de jeugd. Getroffen hebben hem vooral de eerste prille confrontatie met de dragers van een jodenster en de naoorlogse repressie. Dit gebeuren liet hem besluiten dat de mensen zich als 'beesten' konden gedragen (p.108). Wij laten hem de gevolgen van de gebeurtenissen van 1940-1945 zelf samenvatten: *"Die oorlog is voor onze generatie van een niet te tillen en van een niet te beseffen gewicht geweest. De wereld die, vóór die oorlog, dichtbij en nabij geweest was maar op haar wijze transparant, was nu geronnen tot nauwte en benauwdheid, tot engte die angst genereerde. De verte was van wenkend dreigend geworden."*

Niet politiek correct...

'Mijmeringen' kreeg naar verluidt in de krant *De Morgen* een slechte pers. Zelf hebben wij de bewuste boekbespreking niet gelezen, maar ik veronderstel dat bepaalde uitlatingen van Claes als 'niet-politiek correct' overkomen. Hierbij staat ongetwijfeld zijn voorliefde voor de klassieke humaniora en het schoolgebeuren centraal. De auteur zegt zelf dat de term 'spelen op school' vandaag als veel té

gericht, veel té regulerend klinkt. En het horen van de woorden 'boekentas' en uniformdracht doen bij vele 'progressieven' alle stoppen doorslaan. Claes geeft bovendien de oudervergaderingen en de ergonomen een veeg uit de pan aangaande hun welbepaalde 'kritische ingesteldheid' inzake de opvoeding van kinderen op school.

Ook de ~ soms maar terloopse ~ bemerkingen van de auteur over de eenmaking van Europa, de zogenaamde welvaartstaat en de multiculturele samenleving (*Chinatown*) zullen bij velen in een verkeerd keelgat terechtgekomen zijn. Claes' persoonsbeschrijvingen van bijvoorbeeld een onderwijzer (waar hij met dankbaarheid aan terugdenkt), de schildering van de natuurelementen, zoals de Leie, de beschrijving van het misgebeuren, Goede Vrijdag, het Vormsel, de priesterkleding, of van een psychisch verschijnsel, zoals de angst ~ stuk voor stuk stilistische en vormelijke pareltjes ~ zijn aan bepaalde individuen niet besteed op grond van hun traditioneel, zeg maar 'oubollig' karakter.

In dit opzicht is Marc Hooghe Claes' perfecte antipode. Hooghe brengt in zijn boek zondermeer hulde aan het postmodernisme en het verval van de ideologieën. Hij begroet met een zeker enthousiasme het verdwijnen van bepaalde tradities (waarvan sommige enkel op vooroordelen zouden berusten). De objectieve omstandigheden waarin zij wortelden zijn verdwenen. Hooghe is van mening dat het wegvallen ervan de democratisering goed heeft gedaan.

Een boodschap van hoop om te besluiten

Ondanks alles vindt Jacques Claes het eindresultaat van de twintigste eeuw positief. Wij beleven een fantastische tijd, zegt hij. Hij heeft de grootste bewondering voor de verworvenheden van de techn(olog)ie(k): de *Hubble Space Telescope*, het stap voor stap kunnen waarnemen van de (groeiende) foetus in de baarmoeder, de zoektocht naar de Titanic...

De auteur blijft nochtans vasthouden aan vroegere verworvenheden. Deze dreigen de speelbal te worden van of ten onder te gaan aan de huidige ontwikkelingen. Maar de echte, tegenwoordige, niet-gereduceerde dingen zijn weerbarstig. Positief weerbarstig evenwel, want zij weigeren verteerd of geconsumeerd te worden. Aldus bereiken zij een paradoxale transparantie, baken voor een verleden en een toekomst.

Claes pleit tot slot vanuit zijn christelijke achtergrond voor een pelgrimstocht naar het wezen van de dingen in een geschiedenis die heilsgeschiedenis is, volgens de christelijke leer.

---

[1] Jacques Claes. *Mijmeringen over de twintigste eeuw: een verhaal over een veranderde aanwezigheid*. Pelckmans, Kapellen, 1999; Voor een overzicht van de belangrijkste (andere) publicaties van Jacques Claes verwijs ik graag naar de geautomatiseerde catalogus van LIBISnet op het internet: http://access.libis.kuleuven.ac.be/libis-ipac/v3/Pipac31

[2] Marc Reynebeau. *De eeuw van België*. Lannoo, Tielt, 1999.

[3] Eric John Ernest Hobsbawn. *Ages of extremes: the short twentieth century, 1914-1991*. Abacus, Londen, 1996.

[4] Stéphane Courtois e.a. *Le livre noir du communisme. Crimes, terreur et répression*. Laffont, Paris, 1997.

[5] Marc Hooghe. *Het wordt nooit meer als vroeger, 1945-1995: België een halve eeuw modern*. Van Halewijck, Leuven, 1995.
[6] Cf. noot 1; de referenties naar de werken van Claes en Hooghe staan in de tekst van het artikel zelf tussen ronde haakjes.
[7] Michel Eyquem de Montaigne, Claude Pinganaud (ed.). *Les essais*. Arléa, Parijs, 1992
[8] Marcel Proust, Jean-Yves Tadié (ed.) *A la recherche du temps perdu* (=Bibliothèque de la Pléiade, 100-102, 356). 4 vols. Gallimard, Parijs, 1991-1994.
[9] Jef Turf. *Een stralende toekomst: bedenkingen bij een nucleair transport*. In: *Meervoud*, 8 (2000), 56 (april), p.4-7.

Tot uw dienst: de leden van het hoofdbestuur.

Algemeen voorzitter:
Prof. Dr. Matthias Storme, Zuidbroek 49, 9030 Mariakerke
Algemene ondervoorzitters:
Lic. Gwij Steel, Fort Lapin 41, 8000 Brugge
Lic. Milka Tombal, Carnegielaan 47, 3500 Hasselt
Algemeen secretaris:
Lic. Machteld Lenoir, Vlamingdam 2, 8000 Brugge
Algemeen penningmeester:
Lic. Fernand Smets, Oostvaartdijk 17, 2830 Willebroek
Hoofdredacteur:
Mr. Frank Judo, Luchtvaartlaan 50 bus 5, 1150 Sint-Pieters-Woluwe
Bestuursleden:
Ph. D. Rita Wardenier, Weststraat 14, 8340 Damme
Ir. Marc Van Dongen, Bredabaan 764, 2170 Merksem
Prof. Em. Dr. Koenraad Van Camp, Lovelingstraat 70, 2060 Antwerpen
Prof. Dr. Jozef T. Devreese, d'Oultremontlei 24, 2930, Brasschaat
Lic. David Vits, Brusselsesteenweg 130, 2800 Mechelen